

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКСПЕРТИЗИ СОРТІВ РОСЛИН**

**СУЧАСНИЙ СТАН ТА ГАРМОНІЗАЦІЯ
НАЗВ КУЛЬТУРНИХ РОСЛИН
У СИСТЕМІ УРОВ**

**МАТЕРІАЛИ
Міжнародної науково-практичної конференції**

(13 жовтня 2017 р., м. Київ)

**Інформаційний партнер заходу:
*журнал «Сортовивчення
та охорона прав на сорти рослин»
journal.sops.gov.ua***

Київ–2017

УДК [633/635(15)]:«311»/«312»

Сучасний стан та гармонізація назв культурних рослин у системі UPOV: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (13 жовтня 2017 р., м. Київ) / М-во аграр. політики та прод. України, Укр. ін-т експертизи сортів рослин. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 57 с.

У збірнику опубліковано тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний стан та гармонізація назв культурних рослин у системі UPOV», що відбулася 13 жовтня 2017 р. у м. Києві.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, аспірантів та студентів ВНЗ аграрного профілю, спеціалістів сільського господарства, зокрема на спеціалістів сфери охорони прав на сорти рослин та селекціонерів.

ЗМІСТ

Андрійко М. О. Систематичне положення <i>Pseudotsuga menziessi</i> (Mirb.) Franco	5
Ахмет Ж. Т. Пищевая безопасность: трансжиры	6
Бейня В. А. Современные требования к наименованию сортов растений в республике Беларусь	8
Бурковська О. Б. Назви на позначення типів лісу в системі термінів української термінології лісівництва	11
Вус Н. О., Кобизєва Л. Н., Безугла О. М. Сучасні підходи до класифікації нуту за морфотипами	13
Гнатів П. С., Голячук Ю. С., Лопотич Н. Я. Іван Верхратський та актуальні питання української наукової термінографії	15
Гонтарь В. Т. Про термінологію в садівництві	18
Жила А. І. Київські сорти азалій	19
Кабанець В. М. Таксономія видів роду <i>Cannabis</i> та історія її систематики	20
Ковалишин І. Б. Систематичне положення та морфологічні особливості ломиносів	23
Кондратенко Т. Є. Уточнення термінології щодо садівництва	25
Кременчук Р. І. Фітономія та сучасний стан таксономії лаванди (<i>Lavandula</i> L.)	26
Лупан А. Название сорта – важное звено в <i>sui generis</i> процессе его патентирования	28
Меженський В. М. Упорядкування назв таксонів у Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні	31
Меженський В. М., Меженська Л. О. «Тримовний словник назв судинних рослин флори України» і проблемні питання української номенклатури рослин	33

Москалець В. В., Москалець Т. З. Аналіз систематики окремого ботанічного роду <i>Triticosecale</i>	36
Опалко А. І., Косар К. П., Опалко О. А., Поліщук К. В. Проблеми класифікації інтродукованих плодово-декоративних рослин	39
Рудник-Іващенко О. І., Пузь А. О., Васьківський Б. С. Класифікація роду <i>Echinacea purpurea</i> (L.), сучасний стан міжвидової селекції	43
Рудник-Іващенко О. І., Шевель Л. О. Класифікація <i>Callistephus chinensis</i> (L.) Nees та сортове різноманіття	45
Стельмах А. Ф. Міжнародний кодекс номенклатури для культурних рослин та біолого-агрономічна література: погляд генетика	47
Сухомлин Л. В. Огляд класифікації роду <i>Morus</i> L.	50
Толстолік Л. М., Шкіндер-Барміна А. М. Сорти вишні та її міжвидових гібридів з черешнею в структурі Державного реєстру сортів рослин, придатних до поширення в Україні	52
Якубенко Б. Є., Меженський В. М., Якубенко Н. Б. Номенклатура деревних рослин флори України: сучасні виклики ...	53
Ярута О. Я. Біологічна класифікація лікарської рослини беладони звичайної (<i>Atropa belladonna</i> L.), поширення та застосування	56

УДК 674.032.475.772

Андрійко М. О.

Державний дендрологічний парк «Тростянець» НАН України

пр-т Скоропадського, 1, с. Тростянець, Ічнянський р-н, Чернігівська обл., 16742, Україна
dendropark@ukr.net

СИСТЕМАТИЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ *PSEUDOTSUGA MENZIESII* (MIRB.) FRANCO

Протягом тривалого періоду таксономічне положення роду *Pseudotsuga* для ботаніків не було однозначним і потребувало суттєвих уточнень. Так, деякий час його відносили до сосен, потім – до ялин, секвой, тсуг, але насамкінець він був виділений у самостійний рід, до якого спочатку включали 18 видів, 12 з яких відносили до північноамериканських і 6 – до азійських. Проте згодом систематики внесли уточнення й у кількісний склад цього роду, внаслідок чого нині рід нараховує лише 5 видів, зокрема 2 північноамериканських (*Pseudotsuga macrocarpa* (Vasey) Mayer, *Pseudotsuga menziesii* (Mirb.) Franco) і 3 азійських (*Pseudotsuga brevifolia* W.C. Cheng & L.K. Fu, *Pseudotsuga forrestii* Craib, *Pseudotsuga sinensis* Dode). В Європі у колекціях ботанічних садів та дендропарків трапляються не всі види роду. Найбільш поширеною є *Pseudotsuga menziesii*, яку з 1826 року, протягом майже півстоліття називали дугласією на честь англійського ботаніка Девіда Дугласа. Назву «псевдотсуга» дано рослині французьким ботаніком Каррьером у 1867 році. Завдяки Девіду Дугласу цю рослину в 1828 році було введено в культуру в Європі і вона швидко стала розповсюджуватись в садах і парках, а в деяких місцях стала важливою лісовою культурою.

Станом на початок ХХІ ст. в Україні в спеціалізованих дендрологічних виданнях рід розташований за системою, яка ґрунтується на роботах А. Л. Тахтаджяна (1978) та А. Rehder (1949) і займає таке таксономічне положення:

ВІДДІЛ ГОЛОНАСІННІ – PINOPHYTA

КЛАС ХВОЙНІ – PINOPSIDA

ПОРЯДОК СОСНОВІ – PINALES

РОДИНА СОСНОВІ – PINACEAE

Рід Псевдотсуга – *Pseudotsuga*

ВИД – *Pseudotsuga menziesii*

За даними М. А. Кохна (2001) зустрічається лише 1 вид – *Pseudotsuga menziesii* та одна її різновидність – var. *glauca*. У культурі знайшли широке застосування декоративні культивари 'Laeta', 'Fastigiata', 'Pendula', 'Caesia', 'Glauc Pendula'.

Отже, за системою Тахтаджяна та Редера вид належить до відділу Голонасінні, класу Хвойні, порядку Соснові, родини Соснові, роду Псевдотсуга, виду Псевдотсуга Мензіса.

УДК 665.3

Ахмет Ж. Т.

Казахский национальный аграрный университет

пр. Абая, 8, г. Алматы, 050000, Казахстан

zereismail@gmail.com

ПИЩЕВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: ТРАНСЖИРЫ

Растительные жиры, которые человек потребляет в определенных количествах, важны для организма. Это основной источник энергии, который защищает внутренние органы от переохлаждения и различных повреждений, а также способствуют усваиванию витаминов. Но не все жиры полезны для человека. Исследования показали, что трансжиры вредны для организма. Итак, что же это такое и чем они опасны?

Трансжиры – это жиры, которые содержат трансизомеры ненасыщенных жирных кислот. Они производятся искусственным промышленным способом путем специальной обработки жидких растительных масел, и получения из них твердых растительных жиров. Такая обработка называется гидрогенизацией, и заключается в том, что через масло, которое нагрето до высоких температур, пропускается водород, что позволяет получить твердую, устойчивую к окислению жировую массу.

Жиры растительного происхождения выступают альтернативой животным жирам. Растительные масла имеют существенный недостаток с точки зрения производителей из за небольшого срока и особых условий хранения.

Благодаря своей дешевизне и удобству в использовании трансжиры получили широкое промышленное применение: на их основе делают кондитерские и кулинарные жиры, и маргарины, применяемые для улучшения вкуса и продления сроков годности продуктов питания.

В 1890-х годах химию гидрогенизации исследовал будущий нобелевский лауреат Поль Сабатье. Его работа сделала возможным получение твердых жиров типа современного саломаса из жидких растительных жиров, а также новый способ промышленного синтеза метанола.

Немецкий химик Вильгельм Норманн развил идеи Сабатье, рассматривавшего лишь гидрогенизацию паров, и в 1901 году продемонстрировал возможность гидрогенизации жидких масел. В 1902 году Норманн запатентовал свою технологию, а в 1909 году права на пользование патентом в США были выкуплены компанией Procter and Gamble. В 1911 году компания начала продажи жира-разрыхлителя для выпечки «Crisco», изготовленного из частично гидрогенизированного хлопкового масла. В те же годы гидрогенизация позволила увеличить сроки хранения китового жира - ворвани, что привело к росту объемов китобойного промысла.

Трансжиры – разновидность ненасыщенных жиров, находящихся в транс-конфигурации, то есть имеющих расположение углеводородных заместителей по разные стороны двойной связи «углерод-углерод».

Трансжиры образуются в качестве побочных продуктов в процессе гидрогенизации ненасыщенных жиров, например при производстве маргарина (заменителя масла какао) из подсолнечного масла.

Доказано, что потребление трансжиров приводят к увеличению сердечно-сосудистых заболеваний и смертности. В связи с этим ВОЗ и другие организации здравоохранения рекомендуют отказываться от потребления трансжиров

Во многих странах промышленные трансжиры либо запрещены либо серьёзно ограничены. Для информирования потребителей о наличии и уровне содержания трансжиров в продуктах питания во многих странах принята обязательная и добровольная маркировка: показатель уровня трансжиров указывается в таблице питательной ценности.

Однако, такие жиры имеют искажённую молекулярную структуру, нехарактерную для природных соединений. Попадая в организм вместе с пищей, трансжиры нарушают клеточный метаболизм. Трансжиры способствуют ожирению, препятствуют полноценному питанию клеток и способствуют накоплению токсинов, увеличивая вероятность таких заболеваний, как сахарный диабет, атеросклероз, рак молочной железы, инсульт и ишемическая болезнь сердца. Влияя на обмен жирных кислот в организме и негативно сказываясь на содержании холестерина в крови, трансжиры в продуктах питания провоцируют заболевания сердечно-сосудистой системы.

Однако, такие жиры имеют искажённую молекулярную структуру, нехарактерную для природных соединений. Попадая в организм вместе с пищей, трансжиры нарушают клеточный метаболизм. Трансжиры способствуют ожирению, препятствуют полноценному питанию клеток и способствуют накоплению токсинов, увеличивая вероятность таких заболеваний, как сахарный диабет, атеросклероз, рак молочной железы, инсульт и ишемическая болезнь сердца. Влияя на обмен жирных кислот в организме и негативно сказываясь на содержании холестерина в крови, трансжиры в продуктах питания провоцируют заболевания сердечнососудистой системы.

Трансжиры в продуктах при нынешнем развитии индустрии питания могут содержаться где угодно. Производители на Западе всегда помещают на упаковках надпись «не содержит трансжиров», зная о их негативных качествах.

Необходимо внимательно изучать надписи на этикетках и упаковках употребляемых вами продуктов. Указание того, что в состав продукта входят гидрогенизированные жиры, кулинарный жир или маргарин, говорит о том, что в этих продуктах содержание трансжиров может быть очень высоким.

Трансжиры содержатся в маргарине, полуфабрикатах и фастфуде. В небольших количествах натуральные трансжиры содержатся в мясе и молочных продуктах, промышленные – образуются в процессе производства маргарина и других синтетических масел.

Кроме того, учитывая, что трансжиры могут образовываться при жарке во фритюре, продукция фаст-фудов содержит трансжиры в огромном количестве.

Как правило, высокое содержание трансжиров можно обнаружить в следующих продуктах:

- кондитерские изделия (пирожные, торты, вафли, печенье, крекеры, пончики, конфеты);
- чипсы, попкорн;
- замороженные мясные и прочие полуфабрикаты в панировке (котлеты, рыбные палочки);
- майонезы, кетчупы, соусы;
- продукция фаст-фуда (картофель фри, беляши, чебуреки и т.п.);
- рафинированное растительное масло;
- спреды, мягкие масла, миксы сливочных и растительных масел;
- сухие концентраты (супы, десерты, соусы, кремы);
- фабричная выпечка, сдоба;
- сыры без холестерина, в которых животный жир заменен гидрогенизированным.

УДК 631.526.32:347.771

Бейня В. А.

Государственное учреждение «Государственная инспекция по испытанию и охране сортов растений»

ул. Казинца, 62, г. Минск, 220108, Республика Беларусь

belsort@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К НАИМЕНОВАНИЮ СОРТОВ РАСТЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Наименование сорта растения является важным элементом при осуществлении торговли семенным материалом сортов, при получении правовой охраны интеллектуальной собственности автором сорта, так как является четким идентифицирующим фактором. Для того чтобы в вышеуказанных важных областях экономической деятельности существовали одинаковые подходы к наименованию сортов растений, устраняющие различного рода разночтение при международном сотрудничестве, Международным союзом по охране новых сортов растений (UPOV) (далее – Союз UPOV) разработаны унифицированные единые требования к присвоению наименования сорта растения, которые отражены в главе VI Международной конвенции по охране новых сортов

растений. В настоящее время согласно статистической отчетности к Союзу UPOV присоединилось 74 страны (международной организации), которые в своём национальном законодательстве обязаны включить данные рекомендации. Республика Беларусь с 2003 года стала полноправным членом данной международной организации согласно Закона Республики Беларусь от 24 июня 2002 г. № 115 «О присоединении Республики Беларусь к Международной конвенции по охране новых сортов растений». С 2013 года в нашей республике, как и в других 59 странах-участниках Союз UPOV подлежат охране все роды и виды растений. Следовательно, национальное законодательство нашей республики было приведено в соответствие с международными требованиями UPOV.

Ответственность за выполнение руководящих указаний UPOV, в том числе в части наименования сортов растений возложена на правительство каждого государства, являющегося членом UPOV, в лице соответствующего официального органа, определенного для этой цели.

В Республике Беларусь этими официальными уполномоченными органами в соответствии с действующим национальным законодательством являются: в области государственного испытания сортов растений, испытания сортов на патентоспособность ГУ «Государственная инспекция по испытанию и охране сортов растений» и в области патентной охраны сортов растений ГУ «Национальный центр интеллектуальной собственности». Соответственно, правильность присвоения наименования сортам растений, как важному элементу правовой охраны и коммерциализации сорта, проверяются вышеуказанными официальными уполномоченными органами при заявлении сорта в государственное сортоиспытание и при заявлении на получение патента.

В Республике Беларусь требования к наименованию сортов закреплены в следующих законодательных актах: в Законе Республики Беларусь от 13.04.1995 г. №3725-XII «О патентах на сорта растений», который значительно был модернизирован в последней редакции в 2014 году, в том числе изменения затронули и статью 8, касающуюся наименования сортов растений, также в постановлении Совета Министров Республики Беларусь от 30.05.2014 г. № 525 «Об установлении дополнительных требований к наименованию сорта растения», где более подробно, пошагово изложены требования к наименованию сортов растений. В соответствии с действующим законодательством Республики Беларусь наименование сорту растения дается с указанием его родовой принадлежности, должно быть кратким, позволять идентифицировать данный сорт и должно отличаться от:

- наименований уже существующих сортов растений, если эти растения принадлежат к одному и тому же ботаническому роду или входят в один и тот же класс, наименований сортов растений, находящихся в государственном испытании сортов.

Наименование сорта растения не должно:

- содержать форм слов в сравнительной или превосходной степени;
- состоять исключительно из цифр, за исключением случаев, если это является общепринятой практикой при наименовании сортов отдельных растений (например, растений родительских линий);
- вводить в заблуждение относительно качественных характеристик сортов растений, в том числе путем создания ложного впечатления о том, что сорт растения является связанным с другим сортом или производным от него, а также относительно его географического происхождения;
- вводить в заблуждение относительно личности автора сорта (селекционера) или патентообладателя;
- противоречить принципам гуманности и морали;
- содержать ссылок на товарные знаки, знаки обслуживания, фирменные наименования и иные сведения, позволяющие установить запрет на использование наименования сорта растения.

Наименование нового сорта растения как на латинице, так и на кириллице представляется заявителем в Инспекцию или в патентный орган. Если при проверке его обнаружится, что такое наименование не соответствует вышеуказанным требованиям, патентный орган или Инспекция отказывает в его регистрации и требует, чтобы заявитель предложил другое наименование.

Как было указано выше присвоение наименований сортам растений зависит от их родовой принадлежности. Классификация растений в соответствии с их родовой принадлежностью в UPOV основана на online Database GRIN – Germplasm Resources Information Network. Согласно Перечня видов, поименованных в системе UPOV, в настоящее время насчитывается 8 435 видов растений. Данное многообразие растений поделено согласно Системе кодов UPOV на 12 классов, где 1 класс это 1 род и 13 классов, где 1 класс это более чем 1 род, входящих в вышеуказанные классы. Соответственно сортам растений, принадлежащих к одному такому классу, нельзя присваивать идентичные наименования. Поэтому так важны унифицированные подходы к родовой классификации растений. Для корректного определения класса для заявляемого сорта растения и при присвоении наименований сортам растений специалисты официальных уполномоченных органов используют информационный документ UPOV/INF/12/5 «Наименование сортов в соответствии с Международной конвенцией по охране новых сортов растений», в котором подробно с примерами объясняются международные правила присвоения наименований сортам растений.

Также важным аспектом при международном сотрудничестве является то, что согласно пункта 5 статьи 20 Международной конвенции по охране новых сортов растений, сорт растения должен предлагаться во всех членах Союза под одним и тем же наименованием. Для того чтобы избежать присвоения новым сортам растений уже используемых наименований в

странах-участниках UPOV специалистами Инспекции активно используется база данных UPOV Pluto Plant Variety Database (далее – Pluto). Все страны члены Союза UPOV передают данные из своих национальных реестров в базу Pluto, база является информационной и офис УПОВ не несет ответственности за информацию, предоставленную членами Союза UPOV. При проверке новизны наименования сорта с использованием Pluto, а также при присвоении наименования сорта растения в латинице возникают многочисленные вопросы и проблемы с правильностью транслитерации. При использовании различных правил транслитерации уполномоченными органами различных стран получается, что у одного сорта регистрируется в базе данных несколько наименований. Рассмотрим несколько примеров: сорт ячменя ярового 'Циндерелла' в Pluto поименован и как 'Cinderella', и как 'Tsinderella' (по международному стандарту ISO 9 верным является 'Cinderella'), сорт тритикале 'Финезия' транслитерирован как 'Fineziia', так и 'Finezija' (по ISO 9 верным является 'Fineziya'). Так же существует проблема с обозначениями свойства сорта, например, сорт рапс обладает свойством возделываться с применением системы CLEARFIELD, в Республике Беларусь сорт рапса 'Сальса КЛ' транслитерируется как 'Salsa KL', а в других странах 'Salsa CL' (по ISO 9 верным является 'Salsa KL'). Такие примеры в Pluto являются многочисленными, когда один и то же сорт в разных странах транслитерирован по-разному.

Для устранения данной ситуации офис UPOV рекомендует использовать при транслитерации наименования сорта международный стандарт ISO 9, определяющий систему транслитерации кириллических алфавитов славянских и неславянских языков посредством латиницы. В Республике Беларусь данный международный стандарт применяется для целей транслитерации уполномоченными органами так, как введен в действие в качестве ГОСТ 7.79–2000. В России, Армении, Азербайджане, Казахстане, Киргизии, Таджикистане, Туркмении, Узбекистане ISO 9 также является государственным стандартом.

УДК 811.161.2'373.46:62

Бурковська О. Б.

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства
вул. Університетська, 1, кімн. 233, м. Львів, 79000, Україна
olenochka444@ukr.net*

НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТИПІВ ЛІСУ В СИСТЕМІ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЛІСІВНИЦТВА

В українській терміносистемі лісівництва важливе місце займає термін *ліс*. Від основи цього терміна з допомогою різних способів утворено велику

кількість терміноодиниць на позначення понять лісівництва. В українській термінології лісівництва (УТЛ) зафіксовано 1145 термінів, складником яких є основа *ліс-* або сам термін *ліс* як компонент складених терміносполучень (43% від загальної кількості термінів УТЛ).

Термін *ліс* утворює словотвірне гніздо (*ліс* → *лісівник* → *лісівничий*, *лісівницький* тощо), належить до складних термінів, де першим компонентом є основа *ліс-* (*лісостан*, *лісосіка*, *лісозахист* тощо) та аналітичних термінів (*тип лісу*, *високостовбурний ліс*, *вільхові ліси*, *вічнозелені ліси*). Названі терміноодиниці об'єднуються в гіперо-гіпонімні парадигми, які входять до тематичних груп на позначення понять лісівництва. Значення терміна *ліс* є семантичною основою для творення нових термінів та структурним компонентом термінів, що входять до УТЛ.

Однією з найчисельніших тематичних груп УТЛ є тематична група термінів "Назви типів, складників та характеристик лісу" (517 термінів ~ 23,5 %). У межах цієї тематичної групи виділено підгрупу термінів, які позначають *типи лісу*. У цій підгрупі можна виокремити мікрогрупи термінів на позначення типів лісу за різними ознаками, а саме:

а) доміантною деревною породою, напр.: *букові ліси*, *бучняки*, *вербові ліси*, *вільхові ліси*, *в'язові ліси*, *грабові ліси*, *липові ліси* та ін.;

б) типом ґрунту, напр.: *бір*, *болотні ліси*, *заплавні ліси* та ін.;

в) густиною насаджень, напр.: *діброва*, *рідколісся*, *проріджений ліс* та ін.;

г) функціями лісу, напр.: *берегозахисні ліси*, *водоохоронні ліси*, *протиерозійні ліси*, *рекреаційні ліси* та ін.;

ґ) належністю до території чи об'єкта, напр.: *ліси зеленої зони міста*, *ліси округів санітарної охорони курортів*;

д) місцем розташування та кліматичними умовами, напр.: *балкові (байрачні) ліси*, *ліси островні*, *тропічний ліс* та ін.;

е) іншими ознаками, напр.: *високостовбурний ліс*, *вічнозелений ліс*, *галерейний ліс*, *дрібнолистяний ліс*, *криволісся* та ін.

Часто один тип лісу може мати декілька ознак, напр.: *буковий груд (бучина)* – термін вказує на доміантну деревну породу та тип ґрунту), *діброва свіжа грабова* – термін вказує на густиною насадження, тип ґрунту та доміантну деревну породу), *темнохвойна тайга* – термін вказує на доміантну породу, кліматичні умови та місце розташування лісів цього типу), *урман* – термін вказує на густиною насаджень, доміантну деревну породу та місце розташування лісу та ін.;

Терміни на позначення типів лісу утворено за різними словотвірними моделями, зокрема, за словотвірною моделлю N + Sf -ин(a), наприклад: *бучина*, *осичина*, *смеречина* тощо. При утворенні дериватів цього типу з суфіксом -ин(a) задньоязиковий приголосний к, на який закінчується твірна основа, чергується з шиплячим ч: *бук* – *бучина*, *осика* – *осичина*, *смерека* – *смеречина*.

Терміни лісівництва із суфіксом -няк означають «ліс, гай, зарості певних дерев та кущів, а також самі ці дерева, кущі (у цьому значенні вони є

збірними)» (N + Sf): *березняк, букняк, бучняк, вербняк, вишняк, грабняк, дерезняк, дубняк, липняк, осичняк*. До цих термінів прилягає термін *молодняк*. Цей термін утворено від прикметникової твірної основи *молодий (ліс) – молодняк* (Adj + Sf), що вказує на розходження формальної та семантичної мотивації.

Ряд термінів лісівництва утворилися префіксально-суфіксальним способом від основи іменника *ліс*, наприклад: *перелісок, узлісся*.

Зафіксовано терміни-композиції на позначення типів лісу, що корелюють зі словосполученням «прикметник + іменник». Цим термінам відповідає словотвірна модель «основа прикметника + о + основа іменника із суфіксом» (Adj + о + N + Sf → N), наприклад: *зеленовільшаник, сіровільшаник, чорновільшаник, криволісся, рідколісся* та ін.

УДК 63

Вус Н. О., Кобизєва Л. Н., Безугла О. М.

Інститут рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН
пр-т Московський, 142, м. Харків, Україна
vus.nadezhda@gmail.com

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ НУТУ ЗА МОРФОТИПАМИ

Центрами походження роду *Cicer* вважають Західну Азію, Кавказ і (або) Малу Азію, де і зараз ростуть близькі до *Cicer arietinum* L. дикі однорічні види нуту та сконцентроване найбільше різноманіття генотипів диких видів. Результати філогенетичного аналізу в комплексі з даними послідовностей ядерних і хлоропластних ДНК виявили чотири добре відокремлених групи: Близькосхідну, Західну Центральну-Азійську, Егейсько-Середземноморську та Африканську. Оцінка віку роду *Cicer*, показала, що рід має Середземноморське походження з подальшим відокремленням в епоху міоцену/ пліоцену. Геологічні події, такі, як гірський орогенез і зміни навколишнього середовища – це основні фактори, що спричинили розподіл видів роду *Cicer*. Раннє відокремлення африканських видів і їх географічне розмежування зумовило їх найбільшу розбіжність з сучасними видами.

У процесі еволюції сформувались два типи культурного нуту: середземноморський, з крупним світлим насінням округлої форми, великими та високими рослинами та більш посухо- і холодостійкий, скоростиглий тип з дрібним кольоровим насінням кутастої форми, який сформований в Індії та Ефіопії. Ці типи називають відповідно *kabuli* та *desi*. В цілому, по ареалу нуту спостерігається зменшення кількості різновидів зі сходу на захід, що супроводжується зниженням долі темнонасінневих зразків і збільшенням долі зразків з круглим та кулястим світлим насінням. Морфотип *kabuli* переважно вирощують в Середземноморському регіоні, включаючи Південну Європу, Західну Азію та Північну Африку.

На різних етапах дослідження нуту значення морфотипів *kabuli* та *desi* змінювалось. У початковій трактовці Z. L. G. Van der Maesen (1972), M.-T. Moreno та J. I. Cubero (1978) ці морфотипи поділялись на дрібнонасіньові та крупнонасіньові. Пізніше Upadhyaya зі співавторами (2008) охарактеризували морфотипи так: *desi* з квітками різних кольорів (рожеві або пурпурні з різними відтінками), насінням кутастої форми з темним забарвленням насінневої оболонки, антоціановою пігментацією стебла або інших частин рослини, з грубою поверхнею насінин, компактною, стоячою або напіврозлогою формою рослини; морфотип *kabuli* переважно мають насіння форми «голови сови» чи «голови барана» бежевого кольору насінневої оболонки, з гладенькою поверхнею, відсутністю антоціанової пігментації та напіврозлогою або стоячою формою рослин, білими квітками. За загальним виробництвом на долю нуту типу *desi* приходиться близько 80 %, а *kabuli* – 20 %. Морфотип *kabuli* вирощують переважно в помірній зоні, морфотип *desi* – в напівпосушливих тропіках.

Як багато інших сільськогосподарських культур, нут має вузьку генетичну базу, як результат процесів доместикації. Не дивлячись на значні морфологічні відмінності між морфотипами *desi* та *kabuli*, вони мають багато спільного. Наприклад, з понад 1683 визначених в колекції нуту, 436 були спільними для зразків обох морфотипів. Частота спільних алелів між зразками морфотипів *desi* та *kabuli* була від 47% до 54%. Не зважаючи на таку схожість геномів, відмічаються і значні розбіжності: зразки морфотипу *kabuli* мають більшу генетичну різноманітність, ніж *desi*. У зразків морфотипу *desi* виявлено більшу кількість унікальних і рідкісних алелів, в порівнянні з *kabuli*. Ці морфотипи мають низку значних відмінностей і в господарських ознаках. Так, зразки морфотипу *kabuli* мають більш високу стійкість до аскохітозу, посухостійкість, а у зразків типу *desi* більш високий рівень стійкості до фузаріозу та стояча форма рослини. Зразки типу *kabuli* мають більшу харчову цінність, через наявність більшої кількості розчинних цукрів, меншу кількість антипоживних речовин, тонку насінневу оболонку. Сучасні дослідження геному зразків нуту показали, що зразки морфотипу *desi* ближче до дикого прашура *Cicer reticulatum*, ніж зразки морфотипу *kabuli*, але всі вони мають здатність до схрещування. Тому пропонується розглядати три групи нуту: *kabuli*, *desi* та дикий *Cicer reticulatum* і вести схрещування між трьома групами для покращення цінних господарських ознак.

З розвитком селекції з'явилося багато сортів, що не відповідають визначенню типових морфотипів: дрібне світлозабарвлене насіння та крупне темнозабарвлене насіння, тому в сучасній науковій літературі з'явилися поняття «дрібне *kabuli*» та «крупне *desi*», тобто ці морфотипи розділяють тільки за кольором, а не за розміром насінин. Провідні експортери і селекціонери нуту такі, як Pulse Australia, Crop Development Centre (Канада) в характеристиці сорту вказують тип *kabuli* або *desi* і крупність насіння. Наприклад, австралійські сорти 'PBA HatTrick' – тип *desi*

крупно насінневий, 'Genesis™ 090' – тип *kabuli* дрібнонасінневий; канадські сорти 'CDC Orion' та 'CDC Leader' – тип *kabuli* середньо- або крупнонасінневі, сорт 'CDC Anna' – тип *desi* середньо насінневий.

Таким чином, для гармонізації назв морфотипів культурного нуту та стандартизації описів сортів згідно загальноприйнятих у світі, пропонуємо використовувати назви морфотипів *kabuli* та *desi* у значенні світло насінневий та темно насінневий відповідно, зі зазначенням крупності насіння.

УДК 506:006

Гнатів П. С., Голячук Ю. С., Лопотич Н. Я.

Львівський національний аграрний університет

вул. Володимира Великого, 1, м. Дубляни, Жовківський р-н, Львівська обл., 80381

pshnativ@ukr.net

ІВАН ВЕРХРАТСЬКИЙ ТА АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОГРАФІЇ

Свого часу спецвипуск збірника НТШ (том XXXIX, 2014) був присвячений світлій пам'яті професора Івана Верхратського. Науковому загалу він відомий як видатний український учений, очільник секції НТШ, фундатор національної української наукової термінології у сфері природничих наук, а також активний громадський діяч на ниві української науки. Ім'я І. Верхратського заслуговує бути у плеяді світових постатей (Г. Лейбніц, К. Гельвецій, А. Лавуазьє, А. Пуанкаре), а також українських (Б. Грінченко, А. Кримський, П. Тутковський та ін.), котрих пов'язують зі становленням, оновленням і збагаченням наукової мови.

З плином часу та за стрімкого поступу української і світової науки актуальність національного мовотворення, формування наукової лексики і термінології в Україні не зменшилася, а навпаки загострилася. Певні суперечності між розвитком наукового знання і його понятійним забезпеченням, між змістовним наповненням дефініцій і не відповідними йому значеннями слів професійної мови постійно супроводжують науково-технічний прогрес. Відомий і спротив прихильників усталеного та звичного в науці. Консервативність тут найбільше суперечить і заважає генеруванню нових знань, розвиткові дослідницьких ідей. Певні «дитячі хвороби» наукової мови формувалися як некваліфіковані спеціальні вислови фахівців, їхні особливі професійні сленги, жаргони.

Мовні штампи в галузі біології і екології часто запозичують із-за кордону. Зокрема, англійський вислів «*biological diversity*» поширений у наукових і навчальних роботах як дослівна компіляція – «біологічне різноманіття». Натомість правильним є словосполучення «біотичне різноманіття», адже це різноманіття біоти у природі, а не біологічних

фактів, думок, знань чи методик. Жаргонні вислови запроваджують і поширюють фахівці найрізноманітніших спрямувань. На хвилях попудізму від журналістів увійшла у вжиток «погана екологія», а урядовці й теперішні законотворці витворили «екологічну мережу». Натомість англомовний відповідник цього словосполучення бездоганний і науково коректний, це – «*econet*». «Погана екологія», як екологічний жаргон, є наслідком неякісного викладу фахівцями знань про наше довкілля. У географії та геології жаргон – це найчастіше позначення назвами конкретних наук різних досліджуваних сутностей навколишнього світу (геологічні та гідрологічні ресурси, географічний ландшафт тощо).

У всіх згаданих випадках, як пише В. Пащенко (2006), природним сутностям (об'єктам, явищам) надано невідповідні їм об'єктні означення, а означення предметні (дисциплінарні) – як сутностям знанневим. Такий стан у наукових означеннях є інерційним, успадкованим відтоді, як у науці ще не розрізняли об'єкти (досліджувані сутності) і предмети дослідження (пізнавальні відображення об'єктів). До 70-х років ХХ ст. їх вважали синонімами і не були відомі критерії для відповідного розмежування різнорідних понять і термінів, які тепер трактують як похідні від об'єктів і, окремо, від предметів науки. Не спиняючись на суті явищ, означених наведеними вище науковими поняттями, зауважимо: всі такі означення некоректні, бо походять від назв наук, які вивчають відповідні явища, а не від їхнього сутнісного змісту. Вони є лише словами, які виконують роль пізнавальних знаків. Проте, знаковий рівень спілкування властивий вже вищим тваринам, а для людини розумної (з інтелектом) прийнятним є все-таки словесно-змістовний рівень спілкування. Тому, згадані вище як приклади, змістовні поняття повинні мати точні термінологічні означення, у яких би був передаваний зміст.

Наведемо ще кілька прикладів. Об'єктами біології нерідко називають «біологічні» явища природи, натомість це – «біотичні» явища природи, «біологічні» ресурси – це не ресурси науки, а насправді «біотичні» ресурси біосфери.

Екологія як наука відбрунькувалася від біології і дотепер у всьому світі є наукою біологічною. Проте в Україні, та й у пострадянському просторі, біологічні дослідження екологічного змісту та дослідження проблем навколишнього щодо людини середовища – довкілля, дотепер ні в науковій, ні у навчальній літературі більшість фахівців не розрізняють. Дослідження людського довкілля та його станів англійською мовою означають як «*environmental investigation*». «*Ecological investigation*» в англомовних науковців це – спеціальна галузь біологічних наук та її дослідницькі методи.

Ішим прикладом хибної дефініції є поняття «екологічна безпека». В означенні «екологічна» зайвий другий корінь (похідний від «логос» у значенні «вчення, наука»). Цю безпеку, як і взагалі будь-який стан у довкіллі та природі, слід означити як екобезпеку. Відомості ж про такі

стани – цільові знання бувають біологічними чи екологічними. Вживання неправильних означень різнорідних сутностей знаходимо у науковій продукції і навчальних виданнях. Зокрема, в аграрній науці звичними є згадки про «біологічний азот бобових культур», «біологічну цінність корму», «фізіологічну потребу в білках» – це замість науково коректних висловів «біотичний азот», «поживна цінність», «життєва потреба». У медичних науках трапляються вислови на кшталт «фізіологічний розчин», «фармакологічна ефективність препарату», «кардіологічні хвороби», «антибактеріологічний захист», «біологічне очищення» – замість «фізіорозчин», «лікувальна ефективність», «серцеві хвороби», «антибактеріальний захист», «біотичне очищення».

І. Верхратський свого часу розкрив багатство нашої мови. Він навів широкий спектр народних назв, які надзвичайно влучно вказують на властивості рослин і тварин. Чимало цих народних назв увійшли до низки загальнономовних українських словників, зокрема до відомого чотиритомного "Словаря української мови" Бориса Грінченка (1907-1909). Деякі з цих назв, збагатили сучасну літературну мову, оскільки були перейняті пізнішими словниками. У 1895 році учений опублікував перший підручник "Зоологія для нижчих класів шкіл середніх", який чотири рази перевидавали за життя автора. Причому кожне наступне видання доповнювалося новим матеріалом. Таким чином, галицькі школярі упродовж усього дорадянського періоду навчалися зоології за підручником Івана Верхратського. Підсумок багаторічної праці зі збирання народних назв учений опублікував 1908 році у "Збірнику математично-природописно-лікарської секції НТШ" у роботі під назвою "Нові знадоби номенклатури і термінології природописної, народної, збирані між людом". У роботі міститься багатий етнографічний матеріал, загалом зафіксовано близько двох тисяч місцевих назв рослин і приблизно стільки ж – тварин.

Зауважимо, що свого часу запропонована І. Верхратським українська наукова термінологія у різних напрямках природознавства далеко не повністю була прийнята новими поколіннями науковців. Проте полеміка ученого з визначними мовознавцями Б. Грінченком та А. Кримським дала нам якісно нову наукову основу для поступу в цій царині. Сучасна українська наукова ботанічна й зоологічна термінологія і номенклатура ґрунтується переважно на доробку професора І. Верхратського. Дуже багато влучних і гарних геологічних термінів уведено в науку І. Верхратським і П. Тутковським. Це справжня скарбниця народної мови, потужне джерело відродження і розвитку української наукової термінології. Тому нам – теперішньому поколінню учених, варто повернутися до генетичних витоків українського словотворення, уважно вивчати (що ніколи не пізно і для аспіранта, і для академіка) український науковий досвід і традиції фахового обґрунтування нових національних термінів і запозичення іншомовних дефініцій.

УДК 001.4:634

Гонтарь В. Т.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

вул. Героїв оборони, 12а, м. Київ, 03041, Україна

hortdep@gmail.com

ПРО ТЕРМІНОЛОГІЮ В САДІВНИЦТВІ

У садівничій і виноградарській термінології є слова-визначення, які викликають запитання. Не секрет, що чимало українських термінів є «калькою» російських, причому часто не зовсім правильних за своїм змістом.

Наприклад, «часткове сортознавство» або «часткова помологія» чи «ампелографія». Згідно з «Великим тлумачним словником сучасної української мови» (2009) «частковий» – це частина чого-небудь цілого. Описуючи той чи інший сорт ми даємо його повну, всебічну, не часткову характеристику. Ще можна зрозуміти, коли пишуть (говорять): «Частково обмежено проїзд по вулиці...» або «Часткове безробіття у країні становить...». Повна детальна характеристика сорту призначена, насамперед, для фахівців, спеціалістів. Мабуть, правильним буде «спеціальна помологія», «спеціальна ампелографія».

Нині широко вживаним є термін «виноградарство», яким називаємо відповідну галузь рослинництва та наукову дисципліну. Але чому ж тоді споріднені терміни: плодівництво, овочівництво, лісівництво, рослинництво та ін. мають інший суфікс? Зробимо невеличкий історичний екскурс. Згідно з незросійщеною «Енциклопедією українознавства» (1955. Т. 1. С. 247–262) вирощування, плекання винограду називається виноградництвом. На початку 30-х років минулого століття (у той нетривалий період «весни» національних мов у СРСР) видавався фаховий журнал «Виноградництво». То чому б знову не повернутися до цього питомого українського терміну (визначення)? Саме це слово – «виноградництво» – найбільше відповідає змісту діяльності: займатися виноградником.

Часто в наукових та навчальних виданнях читаємо: «зерняткові (кісточкові) породи». Коли мова йде про породи тварин чи гірські породи, то тут все зрозуміло. Для садівництва, такий термін, м'яко кажучи некоректний. Краще за змістом і звучанням є слово культура, то ж пропонується писати і говорити «зерняткові культури», «кісточкові культури».

Можна привести чимало інших прикладів невдалих запозичень іншомовних (насамперед російських) термінів і визначень українською фаховою лексикою. Це є наслідком того, що розвиткові української фахової мови тривалий час ставилися перепони. Варто зусиллями мовознавців, фахівців садівничої галузі і науки, усіх поціновувачів українського слова перевести садівничу і виноградарську термінологію на повноцінні українські рейки.

УДК 582.912.42:631.526.32(477)

Жила А. І.

Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАНУ

вул. Тімірязєвська, 1, м. Київ, 01014, Україна

alla.i.zhila@gmail.com

КИЇВСЬКІ СОРТИ АЗАЛІЙ

Світовий асортимент *Rhododendron simsii* Planch (syn. *Azalea simsii*, *A. indica*) нараховує близько 12 тис. сортів. У садівничій літературі загальноприйнятим є термін «азалія індійська». Азалії розглядаються як результат тривалої селекційної роботи, до якої найчастіше залучалися рододендрон Сімса (*Rhododendron simsii*), р. тупий (*R. obtusum*), р. індійський (*R. indicum*) та р. загострений (*R. mucronatum*). У 1808 р. рододендрон Сімса був завезений до Європи і з того часу почалася активна робота по виведенню чисельних сортів. До київського Ботанічного саду НАНУ азалії потрапили у 1946 році – завідувач відділу квітникарства П. С. Чабан та завідувач відділу культурної флори Д. Ф. Лихвар привезли їх з Німеччини (з Дрездена та Кримітшау) у вигляді 2–5-річних рослин (Буюн, 2005). І цього ж першого повоєнного року у Києві їх вперше побачила С. М. Приходько. У каталозі Ботанічного саду за 1951 р. наведено 35 сортів *R. indicum*. Цього ж року куратором колекції тропічних та субтропічних рослин стала канд. біол. наук С. М. Приходько (1922-1995) – український ботанік, пріоритетним напрямом досліджень якої стала селекція та агротехніка представників родини Ericaceae Juss. У 1967 р. виходить з друку її монографія «Азалия индийская».

Наразі основу колекції вересових відділу тропічних та субтропічних рослин НБС ім. М. М. Гришка складають сорти азалій, аналогів якої немає в інших ботанічних садах України. Колекція нараховує 86 культиварів азалій: рослини 23 старих німецьких та бельгійських сортів азалії індійської селекції позаминулого та минулого століть; 14 сортів сучасної селекції; 30 сортів та гібридів, що були створені в Центральному ботанічному саду в 60–70-их роках С. М. Приходько; 3 сорти азалії японської (група курумських азалій); 16 сортів не визначені.

Збереглися і культивуються до цього часу сорти а. індійської, завезені до саду у 1946 р.: 'Adventglockchen'; 'Adolf Grille'; 'Coelestine'; 'Concinnum'; 'Eclairer'; 'Eri'; 'Ernst Thiers'; 'Hexe'; 'Madam Petrick'; 'Max Schäme'; 'Paul Schäme'; 'Prosper van den Dael'; 'Professeur Wolters'; 'Rubis de Meirelbeck'; 'Vervaeneanum Album'.

Решта старих німецьких та бельгійських сортів а. індійської селекції позаминулого та минулого століть надійшли з ботанічних садів Росії (Москва, Санкт-Петербург), Латвії (Рига): 'De Waele's Favorite'; 'Dresden'; 'Impératrice des Indes'; 'Mont Blanc'; 'Sakuntala'; 'Violaceum'. А. індійська повоєнної селекції представлена наступними сортами: 'Europa'; 'Ilva'; 'Pink

Dream'; 'Ritenitis'; 'Sachsenstern'; 'Aquarell'; 'Sima'; 'Mevrouw Andre Neungens'; 'Panfilia'.

Саме старі німецькі та бельгійські сорти а. індійської і стали вихідним матеріалом для селекційної роботи С. М. Приходько. За словами колег, вона була поетичною натурою і мріяла створити блакитну троянду, а стала першим в Україні селекціонером азалій. До Державного реєстру сортів рослин України включені наступні сорти *R. simsii*: 1999 року реєстрації – 'Київський Вальс', 'Огоньок', 'Аленькій Цветочек', 'Героям Війни', 'Сузір'я'; 2007 року реєстрації – 'Світлана' (названий на честь С.М. Приходько); 2008 року реєстрації – 'Смуглянка', 'Рум'янок', 'Орхірний', 'Експромт', 'Марічка', 'Подолянка', 'Золушка', 'Мавка', 'Лада'.

Назви гібридів, які ще не набули статусу сорта, ніжні ('Аленушка', 'Яблонька'), романтичні ('Алые Паруса', 'Розан'), забарвлені українським колоритом ('Бандурист', 'Веснянка', 'Роксолана'). Найулюбленишим кольором С. М. Приходько був бузковий і любов до нього втілилася у назві гібрида 'Бузок'.

Останні 30 років куратором колекції є головний спеціаліст Р.П. Головка, яка продовжує справу Світлани Миколаївни. Колекція азалій є основою проведення наукових досліджень, які показали, що київські сорти менш вимогливі до кислотності ґрунту, стійкіші до шкідників, більш адаптовані до наших умов та витриваліші, ніж закордонні (Закрасов, Сытнянская, 2009; Закрасов, 2013). Створено виставковий зал азалій віком від 10 до 60 років, які утворюють неперервний спектр цвітіння у зимовий період.

УДК 633.522:57:631.52

Кабанець В. М.

Інститут сільського господарства Північного Сходу НААН
вул. Зелена, 1, с. Сад, Сумський р-н, Сумська обл., 42343, Україна
kabanetsv@ukr.net

ТАКСОНОМІЯ ВИДІВ РОДУ *CANNABIS* ТА ІСТОРІЯ ЇЇ СИСТЕМАТИКИ,

Коноплі посівні (*Cannabis sativa* L.) – унікальна сільськогосподарська культура як з біологічної точки зору, так і відносно господарського використання. Для конопель характерні статевий та екологічний поліморфізм за морфологічними ознаками, вміст специфічних рідкісних хімічних речовин – канабіноїдних сполук, ефірних олій та цінних для людського організму жирних кислот. Коноплі широко розповсюджені як в культурі, так і в дикому стані.

Коноплі взагалі відносяться до луб'яних культур. У стеблі формуються два типи різноякісних за природою походження і цінністю волокон – первинне і вторинне. Крім того, коноплі можна віднести до олійних культур, насіння якої містить більше 30 % олії. Нині спостерігається

тенденція до вирощування конопель з метою отримання товарного насіння, що користується великим попитом.

Незважаючи на давню історію вирощування цієї культури до сьогодні існує проблема систематики і філогенезу конопель. Серед ботаніків відсутнє єдине трактування і класифікація цієї рослини. Протиріччя існують щодо поділу роду на біологічні види і належності його до певного порядку.

За загальноприйнятою систематикою Коноплі (*Cannabis*) — рід однолітніх лубоволокнистих рослин родини конопляних (*Cannabaceae*) порядку шипшинових (*Rosales*). За біологічною класифікацією коноплі посівні, або звичайні відносяться до відділу *Magnoliophyta*, класу *Magnoliopsida*. За давнішими класифікаціями коноплі відносили до шовковичних (тутових) і кропивних.

Включає в себе один поліморфний вид – *Cannabis sativa* L. (коноплі посівні).

Проте, до сьогоднішнього дня серед ботаніків є дві точки зору щодо систематики конопель. Прихильники першої точки зору слідом за К. Ліннеєм стверджують, що рід коноплі монотипний, тобто містить всього один вид. Інші ж, слідуючи роботам Ж.Б. Ламарка, виділяють, принаймні, два види - «південний» і «північний». Одним з важливих відмітностей між цими видами прихильники другої точки зору вважають переважання наркотичних речовин у південних формах.

Прихильниками подібного дробного розуміння видів конопель був і М.І. Вавилов, а також його учні. У деяких виданнях російської ботанічної та сільськогосподарської літератури і зараз можна зустріти твердження, що рід конопля складається з трьох видів: конопель звичайних (посівних), індійських і бур'янних.

Важливою віхою в історії систематики конопель вважається вихід у 1974 р. великої оглядової статті американських учених Е. Смолла і А. Кронквіста, в якій підтверджена і обґрунтована ідея моноотипового роду коноплі. Вони запропонували просту і логічну схему класифікації єдиного виду роду, згідно з якою він ділиться на два підвиди, а ті, в свою чергу, на два різновиди кожен:

- *Cannabis sativa* subsp. *sativa* – коноплі посівні підвид посівні
- *Cannabis sativa* subsp. *sativa* var. *sativa* – коноплі посівні підвид посівні різновид посівні
- *Cannabis sativa* subsp. *sativa* var. *spontanea* – коноплі посівні підвид посівні різновид дикі
- *Cannabis sativa* subsp. *indica* (Lam.) E.Small & Cronquist – коноплі індійські
- *Cannabis sativa* subsp. *indica* var. *indica* – коноплі посівні підвид індійські різновид індійські
- *Cannabis sativa* subsp. *indica* var. *Kafiristanica* – коноплі посівні підвид індійські різновид кафірістанські.

У цій схемі підвиди розрізняються з точки зору напрямку селекції (волокна й олія або наркотичні речовини). У середині підвидів кожна пара різновидів є культивовані або дикорослі рослини.

У 2005 р. К. Гілліг опублікував власні дослідження конопель з використанням новітнього методу, оснований на аналізі структури ДНК. Результати проведеного дослідження в цілому підтверджують концепцію Смолла і Кронквіста, однак автор запропонував нове трактування систематики роду конопель. Ґрунтуючись на результатах аналізу великого за обсягом генетичного матеріалу він стверджує, зокрема, що індійська і посівна коноплі походять з різних центрів розповсюдження, напочатку ізольованих один від одного. Таким чином, на думку Гілліга, поступового переходу між цими формами не існує (принаймні, з генетичної точки зору). Відтак немає достатніх підстав розглядати їх як підвиди, а тому вони повинні вважатися окремими видами. Автор йде ще далі і пропонує розрізняти ще два види, які, на його думку, також були ізольовані генетично.

Однак, більшість систематиків вважають, що дослідження Хілінга ґрунтовно не похитнули концепцію однотипності роду конопель і продовжують дотримуватися найбільш поширеної концепції Смолла і Кронквіста.

Таким чином, відповідно до сучасної класифікації, рід Коноплі включає в себе один вид з двома підвидами:

- *Cannabis sativa* subsp. *sativa* – коноплі посівні
- *Cannabis sativa* subsp. *indica* (Lam.) E.Small & Cronquist – коноплі індійські

Раніше виділявся третій вид – коноплі бур'янні (*Cannabis ruderalis* Janisch.), але на сьогодні ця комбінація не має самостійного рангу і є синонімом *Cannabis sativa* subsp. *sativa*.

Рослину здавна вирощували для отримання волокна, насіння й олії, а також для використання в медичних цілях і, пізніше, для виготовлення з нього рекреаційних наркотиків. У багатьох країнах рекреаційні наркотики, виготовлені з канабісу, заборонені.

Конопля має багату історію використання людством в якості їжі (насіння), матеріалу для виготовлення паперу, одягу, взуття, мотузок, канатів, тросів і ниток (стебла рослини складаються з вельми міцних волокон), а також в якості психотропних речовин.

Єдина конвенція про наркотичні засоби ООН 1961 р. включає коноплю в список рослин з наркотичним вмістом і зобов'язує уряди країн-учасників суворо контролювати її вирощування.

Соціальні та фізіологічні проблеми, супутні споживанню конопель, не є доведеними причинними зв'язками і залишаються дискусійними.

УДК 635.9:582.675.1(477-25)

Ковалишин І. Б.

Інститут садівництва НААНУ

вул. Садова, 23, м. Київ, 03027, Україна

ira_kovalyshyn@ukr.net

СИСТЕМАТИЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ТА МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛОМИНОСІВ

Рід *Clematis* L. належить до родини *Ranunculaceae* Juss. Це багаторічні трав'янисті або дерев'янисті рослини. Систематичне положення роду: Домен: Еукаріоти (*Eudicots*), Царство: Рослини (*Plantae*), Відділ: Покритонасінні (*Angiospermae*), Клас: Дводольні (*Dicotyledoneae*), Порядок: Жовтецеві (*Ranunculales*), Родина: Жовтецеві (*Ranunculaceae*), Рід: Ломиніс (*Clematis*).

Рослини роду різняться за ритмами розвитку та морфологічними особливостями. Вони можуть бути листопадними та вічнозеленими. Серед ломиносів відомі такі біоморфи: Ліани – чагарникові вічнозелені: ломиніс Арманда (*Clematis armandi* Franch.), л. вусатий різновид балеарський (*C. cirrhosa* var. *balearica* (Rich.) Willk. & Lange); чагарникові напіввічнозелені - ломиніс волотистий (*C. paniculata* Thunb.); чагарникові літньозелені – ломиніс виноградолистий (*C. vitalba* L.), л. віргінський (*C. virginiana* L.), л. східний (*C. orientalis* L.), л. гірський (*C. montana* Buch.-Ham. ex DC), л. пильчатолистий (*C. serratifolia* Rehder.), л. сизий (*C. glauca* Willd.), л. фіолетовий (*C. viticella* L.), л. шерстистий (*C. lanuginosa* Lindl. ex Paxt), л. альпійський (*C. alpina* (L.) Mill.); напівчагарникові – ломиніс Редера (*C. rehderiana* Craib); чагарничкові – ломиніс Пітчера (*C. pitcheri* Torr. & A. Gray), л. техаський (*C. texensis* Buckl.); чагарники – ломиніс джунгарський різновид аспленієлистий (*C. songarica* var. *asplenifolia* (Schrenk) Trautv.), л. чагарниковий форма лопатева (*C. fruticosa* f. *lobata* Maxim.); напівчагарники – ломиніс борщівниколистий (*C. heracleifolia* DC.); чагарнички – ломиніс прямий (*C. recta* L.), л. цільнолистий (*C. integrifolia* L.).

Серед ломиносів виділені дводомні види: ломиніс віргінський, л. остистий (*C. aristata* R. Br. ex Ker. Gawl.); однодомні: л. Арманда, л. виноградолистий, л. східний, л. гірський, л. пекучий (*C. flammula* L.), л. техаський, л. фіолетовий, л. цільнолистий та однодомні перехідного типу (спочатку з'являються одностатеві квітки, а згодом – двостатеві): л. борщівниколистий, л. прямий.

Коренева система ломиносів буває стрижнева: ломиніс тангутський (*C. tangutica* (Maxim.) Korsh.), л. пильчатолистий, л. східний, л. виноградолистий і мичкувата: л. прямий, л. фіолетовий, л. маньджурський (*C. manschurica* Rupr.), л. техаський. Ломиноси зі стрижневою кореневою системою ліпше висаджувати відразу на постійне

місце. Вторинні корені розвиваються з адвентивних бруньок на пагоні. При розмноженні ломиносів живцями чи відводками з камбію формуються тонкі, нерозгалужені, ниткоподібні вторинні корені. За оптимального забезпечення водою коріння досягає метрової глибини.

Бруньки на стеблі ломиносів розташовані супротивно у пазухах листків. Довжина міжвузль варіює залежно від видової належності та умов вирощування рослини. На нижній частині стебла та коренях закладені сплячі бруньки. Вони пробуджуються у разі відмирання пагонів.

Листки на пагоні розташовані найчастіше супротивно (парні). В окремих випадках зустрічаються рослини з трилистковими вузлами. Ломиносам притаманні перистоскладні листки – трійчасті, двічі трійчасті, непарноперисті, рідше – прості. Листки зазвичай мають прямі або звивисті черешки, рідко сидячі (ломиніс цільнолистий).

Залежно від розташування, листки відрізняються за формою і розміром. Низові листки (сім'ядольні та листки трьох нижніх вузлів) частіше за все прості з цільною, лопатевою чи розсіченою листковою пластинкою, рідше – трійчасті. Черешки в них короткі, бруньки в пазухах слабо розвинені. Власне листки (на середній частині стебла) крупніші, складнішої форми, ніж низові. Верхові листки (розташовані на головній осі генеративної частини пагона) мало відрізняються від серединних. До цієї групи належать також приквітки та приквітнички.

Квітка складається з маточок, тичинок та оцвітини, сформованої забарвленими чашолистиками. У більшості випадків кількість чашолистиків у квітці становить 4-8 шт. Проте, у сортів і гібридних форм ця кількість може варіювати.

Чашолистки квіток ломиносів різняться за формою, розміром і забарвленням. Залежно від їх розташування, розрізняють такі типи оцвітини: у великоквіткових ломиносів: зіркоподібний (чашолистки вузькі, дотичні в центрі квітки); хрестоподібний (чашолистки відносно широкі, але в нижній частині вузькі; зазвичай їх 4-6 шт.); дископодібний (чашолистки широкі, перекривають один одного); дзвіночкоподібний (чашолистки широкі, пониклі); у дрібноквіткових: розкритий - з широкими чи вузькими чашолистиками; дзвіночкоподібний - чашолистки зімкнуті, кінці злегка відігнуті; глечикоподібний - чашолистки зімкнуті, їх кінці вигнуті назовні; трубчастий - квітка вузька, чашолистки зімкнуті та вигнуті назовні.

Забарвлення квіток дуже різноманітне і варіює від білого і жовтого до синього, фіолетового і карміново-червоного з безліччю відтінків. Квітки деяких видів мають приємний запах, наприклад, ломиніс Арманда, л. борщівниколистий, л. пекучий (запах мигдалю), л. маньчжурський, л. волотистий (запах жасмину), л. прямий, л. Редера (запах примули). Численні прямі тичинки у квітках ломиносів розташовуються вільно по спіралі в два-три ряди, утворюючи андроцей. У різних видів і сортів ломиносу кількість тичинок у квітці різна (від 20 до 165) і помітно варіює в межах рослини.

Тичинкові нитки прямі, найчастіше білі, але трапляються і забарвлені, голі, наприклад, у ломиносу чагарникового форма лопатева (*C. fruticosa* f. *lobata* Maxim.) або опушені – у ломиносу східного.

У квіток різних видів і сортів ломиносу гінецей представлений численними вільними маточками (апокарпний гінецей) – від 7 до 170, розташованими по спіралі.

Квітки у ломиносів поодинокі чи зібрані в суцвіття – верхівкові або пазушні різної будови. Серед них – напівокружок, волоть, щиток.

Більшість ломиносів є ентомофілами. Про це свідчать нектарники, запах, велика кількість пилку, яскраве забарвлення чашолистиків і тичинок.

Ломиноси мають однонасінні плоди – горішки, зібрані в супліддя – багатогорішки. У горішків різних видів наявні короткий або довгий, різною мірою перистоопушений стовпчик.

Плоди різних видів роду ломиніс різняться за формою і розмірами (дрібні – у середньому від 3,0 × 1,5 до 5 × 3 мм, середні – від 5,0 × 3,0 до 6,0 × 5,0 мм, великі – від 6,0 × 5,0 до 12,0 × 10,0 мм), відсотком схожості (від 15 до 90%) і тривалістю періоду проростання (від 18 до 270 діб, іноді більше). Свіжозібране насіння різних видів ломиносу має неоднакову схожість і може зберігати її протягом різного часу – від одного до трьох-чотирьох років.

УДК 001.4:634

Кондратенко Т. Є.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

вул. Героїв оборони, 12а, м. Київ, 03041, Україна

hortdep@gmail.com

УТОЧНЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЩОДО САДІВНИЦТВА

Науковець чи виробничник, який займається певною професійною справою, читає фахову літературу або працює над черговою публікацією, постійно використовує великий набір спеціальних термінів і визначень. У науці і практиці садівництва застосовують терміни і визначення, встановлені стандартом ДСТУ 7039:2009 «Садівництво та ягідництво. Терміни та визначення понять». Перелік цих термінів невеликий, тому садівники часто-густо вживають і інші, на їхній погляд, зручні і зрозуміліші. Серед таких – «плодова деревина». Це словосполучення є основним у розмовах садівників-практиків під час обговорення особливостей плодоношення різних сортів плодових культур. Воно зустрічається в наукових і частіше – в науково-популярних статтях, інколи і тому, що редактори цих видань редагуючи текст, вживані автором публікації фахові (спеціальні) терміни подають на свій розсуд.

Дослідники, говорячи про особливості плодоношення рослин той чи іншої плодової культури, узагальнено різні плодови утворення називають плодовими, рідше репродуктивними. Чому не «плодова деревина»? Тому, що, як пояснює «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (2004, С. 215), деревина – це тверда тканина, що знаходиться між корою і серцевиною (пагона, різновікових приростів, стовбура) і становить основну масу деревних або кущових рослин, тобто частка і тих утворень, на яких майже кожен рік формуються генеративні бруньки, квітки, плоди. Таке тлумачення слова «деревина» суперечить сенсу словосполучення «плодова деревина», яким намагаються узагальнено називати усі плодови утворення, насамперед, яблуні і груші.

На наш погляд словосполучення «плодови утворення» найточніше відображає їхнє функціональне призначення. Тому доцільно врахувати це під час роботи над новим, більш повним і змістовним стандартом «Садівництво та ягідництво. Терміни та визначення понять», в якому з'явиться і словосполучення «плодови утворення», а також його тлумачення.

УДК 633.812:582

Кременчук Р. І.

Інститут садівництва НААНУ

вул. Садова, 23, м. Київ, 03027, Україна

ih@uaas.relc.com

ФІТОНОМІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ТАКСОНОМІЇ ЛАВАНДИ (*LAVANDULA L.*)

Рід Лаванда – *Lavandula L.* відноситься до Порядку Губоцвіті (*Lamiales*) родини глухокропивових (*Lamiaceae*). Якщо Карл Лінней в XVIII столітті виділяв всього чотири види лаванди то за різними оцінками і класифікаціями XXI століття цей рід включає в себе від 25 до 39 видів. А враховуючи підвиди і міжвидові гібриди, то загальна кількість таксонів у межах роду Лаванда сягає 90 таксонів.

В Україні і країнах СНД переважно вирощували лаванду вузьколисту – *L. angustifolia* Mill. Диплоїдний набір маленьких і візуально однакових хромосом складає $2n = 50$. У більш ранній науковій літературі в різні періоди цей вид був відомий як лаванда колосиста (колоскова, колосова) – *L. spica* L.; лаванда справжня – *L. vera* DC.; лаванда лікарська – *L. officinalis* Mill.; лаванда піренейська (англійська) – *L. pyrenaica* DC.

Використання дикорослих популяцій лаванди в якості лікарських та ароматичних рослин відомо з часів Стародавнього Риму. Як культурну ароматичну і лікарську рослину, лаванду стали вирощувати в країнах південної та південно-західної Європи з кінця XVI століття.

На сьогодні лаванду вузьколисту досить широко вирощують в світі для отримання лавандового ефірного масла, найважливішими компонентами якого є ліналілацетат, ліналоол і гераніол.

Крім лаванди вузьколистої в деяких країнах в обмежених масштабах вирощують ще декілька видів лаванди: лаванда широколиста (італійська) – *L. latifolia* Vill. і лаванда стегадська (французька, іспанська) – *L. stoechas* L.

У промисловому виробництві також знаходяться природні та штучні міжвидові гібриди між лавандою вузьколистою і лавандою широколистою – лаванда гібридна, або лавандін, *L. ×intermedia* Emeric ex Loisel. (*L. hybrida* Reverchon).

У XIX - початку XX століть в різних літературних джерелах лаванда широколиста поряд з лавандою вузьколистою позначалася як *L. spica* (лаванда колосиста), що тривалий час створювало таксономічну плутанину. Для усунення виниклих розбіжностей робилися спроби зниження таксономічного рівня лаванди широколистої до широколистого підвиду лаванди колоскової, наприклад – *L. spica* subsp. *latifolia* Bonnier & Layens. Після таксономічної ревізії роду *Lavandula*, до кінця XX століття, вид лаванди широколистої остаточно отримав сучасну бінарну назву як *L. latifolia* Vill. При цьому його колишня назва *L. spica* отримала статус застарілого синоніма лаванди вузьколистої. Однак і понині в окремих джерелах, у цитуваннях публікацій початку і середини XX століття, можна зустріти вказівки на те, що лавандини є міжвидовими гібридами між *L. vera* (*L. officinalis*) і *L. spica*, хоча наведені видові назви фактично є застарілими синонімами одного і того ж виду – лаванди вузьколистої *L. angustifolia*.

За морфологічними ознаками рослини лавандина можуть наближатися або до *L. angustifolia*, або до *L. latifolia*, але, як правило, відрізняються від них більш об'ємним габітусом. Їх плоїдність складає $2n = 50$ (48) з гаплоїдних наборів лаванди вузьколистої і лаванди широколистої. Рослини лавандину, які за морфо ознаками наближені до лаванди вузьколистої, в літературі початку-середини XX століття отримали назву вероспікових (від колишніх латинських назв видів вузьколиста і широколиста рослини лаванди - *L. vera* і *L. spica*). відповідно лавандини, морфологічно близькі до лаванди широколистої, придбали назву спіковерових.

Дикорослу лаванду гібридну найчастіше можна зустріти в горах Франції. Основними районами промислового вирощування лавандину є Франція, Іспанія, Італія, держави колишньої Югославії, Румунія, Марокко, а також деякі країни Південної Америки. Лаванда гібридна поєднує в собі всі властивості гостролистої і широколистої лаванди, проте відрізняється підвищеною врожайністю.

UDC 340.573

Лупан А.

*Государственное Агентство по Интеллектуальной Собственности Республики Молдова
ул. Андрей Дога, 24/1, г. Кишинэу, MD-2024, Республика Молдова
lupan.a@mail.md*

НАЗВАНИЕ СОРТА – ВАЖНОЕ ЗВЕНО В *SUI GENERIS* ПРОЦЕССЕ ЕГО ПАТЕНТИРОВАНИЯ

В создание нового сорта селекционер вкладывает много времени, а также немало материальных и моральных ресурсов. Следовательно, он заинтересован, в получении, как можно большей прибыли от продажи улучшенных форм и полученных сортов. Но, чтобы защитить их идентичность целесообразно предоставить соответствующее название, которое бы отвечало всем критериям, в соответствии с законодательством, действующем в той или иной стране, которое основывается на правилах, разработанных Международным союзом по охране новых сортов растений (УПОВ).

Таким образом, 1 ноября 2012 Советом УПОВ был принят документ UPOV / INF / 12/4, где были изложены положения касающиеся определения названия сортов тех или иных видов, на основе Международной конвенции о защите новых растительных достижений (сортов растений). Эта Международная конвенция была принята в Париже в 1961 году, пересмотрена и дополнена в 1972 и 1994 гг.

В 2008–2009 годах Республика Молдова приняла новый закон об охране сортов растений (Закон № 39-XVI / 2008, далее – Закон) и Положение о процедурах подачи и рассмотрения заявки, предоставления и поддержания в силе патента на сорт растения (ПП РМ № 295 от 16.04.2009, далее – Положение). Эти основополагающие документы были приведены впоследствии в соответствие с европейским законодательством в 2012–2017 гг.

Как в Законе, так и в Положении особого внимания уделяется вопросу о предоставлении названия сорта. Так в 6 статье Закона, где определяются условия патентоспособности сорта, указано, что каждый сорт должен быть обозначен наименованием, которое должно соответствовать определённым положениям. В соответствии с 36 статьёй сорт должен быть обозначен наименованием, включающим его родовое обозначение и позволяющим его идентифицировать. А название сорта:

а) должно быть без труда распознаваемо и воспроизводимо потребителями и не должно состоять только из цифр, за исключением случаев, когда это соответствует установившейся практике обозначения определённых сортов;

б) не должно вводить в заблуждение или приводить к путанице в отношении признаков, качеств или идентичности данного сорта либо в отношении личности селекционера;

с) должно отличаться от наименования другого сорта того же или близкого вида, внесенного в официальный каталог сортов или поставляемого на рынок какого-либо государства-члена УРОВ;

д) должно использоваться и по окончании срока действия патента;

е) должно отличаться или не может быть спутанным с другими наименованиями, используемыми для продажи товаров;

ф) не должно противоречить морали и общественному порядку.

Если сорт уже внесен в официальный каталог сортов растений и материал сорта был поставлен на рынок какого-либо государства-члена УРОВ, наименование сорта в заявке на патент, поданной в Республике Молдова, должно быть тем же.

Любое лицо, предлагающее к продаже или реализующее на территории какого-либо государства-члена УРОВ материал сорта, охраняемого на территории этого государства, обязано использовать его наименование и после истечения срока действия патента на этот сорт. Наименование сорта, соответствующее требованиям, вносится в Национальный регистр патентов одновременно с предоставлением патента и публикуется в Официальном бюллетене интеллектуальной собственности (ВОПИ).

Условия присвоения наименования сорту устанавливаются в Положении.

В пунктах 15-21 уточняется, что название сорта:

1) должно состоять, как правило, из одного слова или из комбинации не более чем трех слов, смысловых или несмысловых, к которым можно прибавить буквы или цифры так, чтобы сорт можно было отличить от любого существующего известного сорта;

2) не должно состоять только из цифр, за исключением случаев признания частью международной практики обозначения «кодами» некоторых видов;

3) не должно включать элементы, которые по истечении срока охраны сорта могли бы препятствовать свободному использованию подобного наименования;

4) не должно быть идентичным, наносить ущерб или создавать риск смешения с другим коммерческим наименованием другого сорта или с товарным знаком, наименованием места происхождения товара или географическим указанием, а также с другим охраняемым правом промышленной собственности, относящимся к продуктам, идентичным или сходным с продуктами, относящимися к сорту;

5) не должно быть труднопроизводимым или труднопроизносимым;

6) не должно внушать мысль, что сорт-кандидат происходит или относится к другому сорту, когда это не соответствует действительности;

7) не должно включать превосходную степень или слова типа «сорт», «форма», «гибрид», «разновидность» и «скрещивание» или переводы этих слов;

8) не должно быть идентичным, наносить ущерб или создавать риск смешения с другим наименованием охраняемого сорта в течение всего периода действия патента на сорт и по истечении срока действия патента на сорт, если использование сорта продолжается после истечения этого срока.

В некоторых случаях предложение о наименовании сорта не может быть принято официальным органом, который выдаёт патенты на сорта растений – Государственным агентством по интеллектуальной собственности (AGETI). Среди них можно назвать:

- предшествующее право третьего лица противопоставляется использованию предложенного наименования;

- предложенное наименование идентично или сходно до степени смешения с наименованием другого существующего известного сорта, охраняемого или внесённого в каталог производственных сортов, или имеющего хождение на рынке в одной из стран-членов УРОВ и принадлежащего к какому-либо виду или подвиду, разновидности, растения, близкородственного сорту, для которого испрашивается охрана;

- предложенное наименование идентично с другими наименованиями, которые используются на данный момент для коммерциализации товаров;

- предложенное наименование противоречит принципам морали или общественному порядку;

- предложенное наименование может ввести в заблуждение или создать путаницу в отношении свойств, значения или идентичности сорта, или идентичности заявителя, селекционера или правообладателя;

- предложенное наименование отличается от наименования, с которым тот же сорт уже был внесён в официальный каталог сортов растений.

Кроме того, законодательство позволяет использование наименований некоторых сортов, которые не продавались более 10 лет и существование которых не было и не является общеизвестным

До настоящего времени в AGETI были поданы около 450 патентных заявок на разные сорта растений, в том числе у 25 сортов были изменены названия. Причины были разные от простых пожеланий селекционеров, заявителей или правообладателей, основываясь на законные аргументы до необходимости изменений в соответствии с национальными и международными положениями.

УДК 001.4: 631: 582

Меженський В. М. ^{1,2}

¹Український інститут експертизи сортів рослин

²Національний університет біоресурсів і природокористування України

вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03141, Україна

mez1956@ukr.net

УПОРЯДКУВАННЯ НАЗВ ТАКСОНІВ У ДЕРЖАВНОМУ РЕЄСТРІ СОРТІВ РОСЛИН ПРИДАТНИХ ДЛЯ ПОШИРЕННЯ В УКРАЇНИ

Світова спільнота розробила номенклатурні кодекси, що стосуються назв рослин у широкому сенсі ("International Code for Nomenclature for algae, fungi and plants", МКН) взагалі та культурних рослин ("International Code of Nomenclature for cultivated plants", МКНКР). Перший регулює назви таксонів, другий назви греків, культиварів і Груп культиварів. З метою охорони прав селекціонерів підписано Міжнародну конвенцію з охорони нових сортів рослин ("International convention for the protection of new varieties of plants", Конвенція UPOV), що підняло номенклатуру рослин до рівня міжнародного права. Україна є членом UPOV і, для забезпечення виконання Конвенція UPOV, прийняла відповідні законодавчі акти, зокрема Закон України "Про охорону прав на сорти рослин" та Постанову КМУ "Положення про Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні".

У Законі України дається визначення поняття ботанічного таксону, як "таксономічної категорії, встановленої для відособленої групи рослин, споріднених між собою спільністю ознак, властивостей" і сорту, як "окремої групи рослин... в рамках нижчого із відомих ботанічних таксонів (рід, вид, різновидність)". Для реєстрації сорту подається заявка із зазначенням ботанічного таксону (латинською і українською мовами) і запропонованою назвою сорту. Отже, Державний реєстр сортів рослин (ДР) повинен містити інформацію про сорти і таксони до яких вони належать.

Згідно з МКНКР назвою культивару (= сорту) є сполучення латинської або тривіальної назви рослини (родової чи видової, яка складається з родової назви і видового епітету), сполученої із сортовим епітетом, який узято в одинарні лапки, наприклад, *Malus* 'Gala', або яблуна 'Gala', або яблуна 'Ґала', або *Malus pumila* 'Gala', або яблуна карликова Gala', або яблуна карликова 'Ґала'. За "Українським правописом" назви сортів пишуться без виокремлення їх лапками.

Одним з головних принципів МКН є те, що кожний таксон може мати тільки одну правильну назву, найраннішу і таку, що відповідає правилам. Інші назви набувають статусу синонімів. Аналіз ДР свідчить, що таксони у деяких випадках позначено синонімічними назвами, а в інших – назвами культур. Номенклатура рослин має певну нестабільність, що пов'язана з

розвитком ботанічної науки, бо системи класифікації безперервно змінюються. Змінюється також ранг таксонів. Деякі з них відомі під декількома назвами. Номенклатурні кодекси регулюють ці проблеми, тому їх потрібно дотримуватися.

Якщо наукові назви рослин регулюються МКН і МКНКР, а назви сортів МКНКР і документами УРОВ, українська номенклатура рослин залишається неупорядкованою, унаслідок чого існують різні підходи до утворення родових і видових назв.

Наші розвідки (Меженський, 2014а, 2014б, 2014в, 2015а, 2015б, 2016, 2017) стосувалися упорядкування українських назв плодових рослин, які є лише частиною з понад 600 назв таксонів, сорти яких занесено до ДР. Варто провести відповідну роботу з упорядкування назв видів зернових, овочевих й інших сільськогосподарських культур.

Наукова термінологія виникла з народної, особливо що стосується назв сільськогосподарських рослин, тому вони історично переплетені між собою, що іноді призводить до непорозумінь.

Видова назва таксону складається з родової назви і видового епітету в певній послідовності, тобто родова назва передує видовому епітету. Якщо їх переставити місцями така комбінація виступатиме за назву культури. Так, таксон *Triticum durum* Desf. має українську назву пшениця тверда. Назва "тверда пшениця" не є назвою таксону, а назвою культури. Інший споріднений таксон *Triticum aestivum* L. має українську видову назву, дослівно "пшениця літня". Але, традиційно цю культуру називають м'якою пшеницею, тому іноді вважають, що назва з іншим порядком слів є назвою виду цього виду. Існують два підходи до вибору видових назв. За одного, видовий епітет повинен відповідати латинській назви (Зиман та ін., 2008), за другого – видовим епітетом може бути не дослівний переклад з латині, а дохідливіший прикметник (Кобів, 2004). Щодо видових епітетів нам імпонує думка перших авторів, від якої можна відступати тільки у випадках коли дослівний переклад епітету є немилозвучним та нековирним.

Внутрішньовидові таксони мають тріномінальні назви. Так, *Beta vulgaris* L. ssp. *vulgaris* var. *altissima* Döll – буряки звичайні найвищі, відомі як цукрові буряки. Назву культури "цукрові буряки" немає сенсу переінакшувати, надаючи їй "видоподібної" форми як "буряки цукрові". Як показала практика, система внутрішньовидових категорій МКН підвид-різновид-форма не є задовільною для класифікування сільськогосподарських рослин, тому й було розроблено МКНКР, який дозволяє найкраще описати різноманіття культурних рослин за допомогою категорії Група культиварів. Для цукрових буряків такою групою є *Altissima Group*, тому в ДР, що охоплює сільськогосподарські культури, варто застосовувати положення МКНКР.

Назва "пшениця тверда озима", що має вигляд тріномінальної назви, не є назвою таксону, бо "озима" позначає не таксон, а типу розвитку

рослин. Так, як сорти твердої пшениці поділяються за типом розвитку на дві важливі для виробників групи – озимі і ярі, варто застосовувати уточнюючі назви культури, як озима тверда пшениця і яра тверда пшениця, але українською назвою таксону є пшениця тверда.

Brassica juncea (L.) Czern. – капуста ситникова, у ДР названа гірчицею салатною, назвою зовсім іншого роду (*Sinapis* – гірчиця), що є прикладом таксономічних змін, які варто своєчасно враховувати, щоб не збільшувати плутанину з назвами.

Хоча реєстрація сортів відбувається за умов віднесення їх до певного ботанічного таксону, у практиці сільськогосподарського виробництва часто застосовують насамперед назви культур, які іноді доволі різняться від назв таксонів. Тому у ДР сорти варто розподілити за групами культур, згідно їхнього господарського використання, з наведенням правильної назви таксону на латині та українською, доповнивши традиційною назвою культури. Назвою культури може бути іменник "картопля", "помідор", "салат", або сполучення іменника з уточнюючим(и) прикметником(и) чи двослівний іменник – "звичайне сорго", "озимий ячмінь", "ярий ріпак", "яра м'яка пшениця", "салат-латук", "цибуля-слизун", "льон-довгунець" тощо. Назви таксонів наводяться як назви роду, або назви виду, або назви, що включають внутрішньовидові категорії. Латинські назви потребують перевірки на відповідність сучасним класифікаціям, українські надаються у відповідності до авторської латині. Для родів і видів, що раніше не культивувалися в Україні і не мають українських назв, у випадку занесення до ДР добирають відповідні назви.

УДК 582

Меженський В. М.^{1,2}, Меженська Л. О.²

¹Український інститут експертизи сортів рослин
вул. Генерала Родимцева, 15, м. Київ, 03041, Україна
mez1956@ukr.net

²Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03141, Україна

«ТРИМОВНИЙ СЛОВНИК НАЗВ СУДИННИХ РОСЛИН ФЛОРИ УКРАЇНИ» І ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НОМЕНКЛАТУРИ РОСЛИН

«Тримовний словник назв судинних рослин флори України» (2008) за авторства провідних ботаніків країни С.М. Зиман, Я.П. Дідуха, Д.М. Гродзинського, М.М. Федорончука, О.В. Булах, створений на підставі зведення з таксономічного складу флори України і опрацювання різноманітних словників, вирішував завдання приведення українських назв в якомога більшу відповідність з авторською латиною. Авторами винайдено близько 400 (з наявних 1100) родових назв. Під час перекладання видових назв вони узгоджували їхній граматичний рід

відповідно до латинської назви та відмовилися від назв у множині, надаючи перевагу назвам в однині. Відповідну роботу здійснено й щодо російських назв рослин, що закрило прогалину "Словника ботанічної номенклатури" (1928), розробленого під головуванням О.А. Янати. Тим не менш, варто згадати, що тогочасні українські ботаніки вважали, що українцям ледве чи можна братися впорядковувати російську ботанічну номенклатуру, яка "ще менше впорядкована, як українська".

Підхід авторів тримовного словника контрастує з поглядами Ю. Кобіва, автора "Словника українських наукових і народних назв судинних рослин" (2004), який у доборі наукових назв родів і видів надавав перевагу назвам з української мови, подібно до укладачів "Словника ботанічної номенклатури". За видові епітети часто приймалися не дослівні переклади з латині, а дохідливіші прикметники та для загальновідомих видів також іменники. За цією ідеєю назва повинна бути милозвучною, позначати морфологічні або екологічні особливості рослин.

Хоча автори тримовного словника наголошують, що не наполягають на використанні їхніх новотворених родових назв замість звичних і вдалих українських назв, підкреслюючи насамперед етимологічну вартість роботи, але сподіваються на запровадження новотворів у наступних монументальних ботанічних працях.

На нашу думку, заміна українських родових назв перекладами з латині є кроком назад в українській номенклатурі. Для назви "волошка" (*Centaurea*) наводиться дослівний переклад "кентаврійка", "деревій" (*Achillea*) – "ахільниця", "лопух" (*Arctium*) – "ведмежатник", "подорожник" (*Plantago*) – "підошва", "ромашка" (*Matricaria*) – "маточниця" тощо. Якщо це тільки пояснювальні переклади латинських назв, варто було охопити ними усі родові назви, бо багато родових назв навіть з подібною прозорою етимологією залишено без перекладу, наприклад *Artemisia*, *Hippophae*, *Polygala* тощо. Назву *Psylliostachys* замість перекладання транслітеровано як "псилюостах"; натомість назви, що давно засвоєні українською мовою, наприклад, "айстру" (*Aster*) перейменовано на "зірку". Багато питомих українських родових назв автори тримовного словника вважають "безумовно невідповідними" і пропонують змінити, наприклад, "білотка" (*Leontodon*) на "едельвейс", "злінка" (*Erigeron*) на "дрібнопелюсник", "глуха кропива" (*Lamium*) на "яснотка", "ластовень" (*Vincetoxicum*) на "протиотрутник", "королиця" (*Leucanthemum*) на "білоцвіт", "орлики" (*Aquilegia*) на "водозбірниця", "орляк" (*Pteridium*) на "крильник", "собача кропива" (*Leonorus*) на "лев'ячий хвіст", "талабан" (*Thlaspi*) на "зплющенощетинник", "холодок" (*Asparagus*) на "спаржа". На заміну пропонуються або точні переклади з латині, іноді нековирні на слух або, чомусь, назви з російської номенклатури.

Той же ухил до російської мови спостерігається в пропозиції відмовитися від притаманних українській мові назв рослин у множині зі зміною "суниць" (*Fragaria*) на "суницю", "грициків" (*Capsella*) на

"коробочку", "дзвоників" (*Campanula*) на "дзвоник", "зозулених сльоз" (*Listera*) на "лістеру", "зозулених черевичків" (*Cypripedium*) на "венероніжник", "котячих лапок" (*Antennaria*) на "котячу лапку", "курячих очок" (*Anagallis*) на "очний цвіт", "нагідок" (*Calendula*) на "місячник", "півників" (*Iris*) на "ірис", "суховершків" (*Prunella*) на "чорноголовку", "ротиків" (*Antirrhinum*) на "лев'ячий рот". Замість задекларованого наближення до латинських дефініцій відбувається заміна українських назв у множині на назви в однині, що відповідають російським аналогам – "стокротки" (*Bellis*) на "маргаритка", "васильки" (*Ocimum*) на "базилик", "миколайчики" (*Eryngium*) на "синьоголовник". Те, що автори орієнтувалися не на латинські оригінальні назви, а на російські свідчить збереження декількох українських назв у множині, але тільки тоді, коли вони мають російські відповідники також у множині і, переважно, не мають жодних розбіжностей – "каперси" (*Capparis*, рос. "каперсы"), "очки" (*Biscutella*, рос. "очки"), "сокирки" (*Consolida*, рос. "сокирки"), "чорнобривці" (*Tagetes*, рос. "бархатцы"). Автори тримовного словника не виправили згідно зі своєю концепцією, вірогідно через недогляд, назви "глечики" (*Nuphar*) і "китятки" (*Polygala*).

Хоча автори тримовного словника намагалися забезпечити правильний переклад назв, мають місце помилки, притаманні російській номенклатурі. Так, видові епітети "*rhamniodes*" і "*polifolia*", замість відповідного перекладу "жостероподібна" (*Rhamnus* – жостір) і "сіруватоліста" (латинське "*poli*" = "сіруватий" не варто плутати з грецьким "*πολύς*" = "численний", "багато"), невірні перекладені, відповідно, як "крушинова" і "багатолиста". Якщо ж бути ще точнішим, то у випадку з *Andromeda polifolia* її видовий епітет узагалі не є прикметником, бо являє собою доліннеєвську назву рослини "*Polyfolia*", використану за епітет (МКБН, 2006).

Наслідування російській номенклатурі призводить до небажаного уведення російських назв родин. Назва родини утворюється за назвою типового роду. Якщо типовим родом є "паслін" (*Solanum*), то назва родини *Solanaceae* українською буде "пасленові", а не "пасльонові", що походить від російської назви "паслѐн". Назва родини *Rosaceae* походить від назви роду *Rosa*, який українською називається "шипшина", тому родинна назва повинна бути "шипшинові", а не "розові", як у російській номенклатурі. Рослини роду *Rosa* мають дві назви "шипшина" для видів природної флори і "троянда" для інтродукованих садових рослин з багатопелюстковими квітками. У даному випадку назви аборигенних видів мають перевагу перед назвами інтродукованих рослин, тому родовою назвою повинна бути "шипшина" (рос. "шиповник"), а не "троянда" (рос. "роза"). Російські ботаніки (Забинкова, Кирпичников, 1976; Цвелев, 2010) також наголошують на доцільності родинної назви "шиповниковые", принаймні поряд з "розовые". Варто упорядкувати назви й інших родин згідно назвам типових родів.

Ще одна позиція авторів тримовного словника полягає в узгодженні граматичного роду українських назв, аж до їхньої зміни, з вихідними латинськими назвами. Так, назву "підлісник" (*Sanicula*) змінено на "підлісниця", бо слово *Sanicula* належить до жіночого роду. Якщо дотримуватися цієї концепції, то зміні підлягали би й інші назви. Так, *Carum* і *Corispermum* є словами середнього роду, а у словнику їхні українські відповідники "кмин" і "блощиценасінник" належать до чоловічого роду. Латинські назви *Fagus* і *Kochia* є словами жіночого роду, але автори не намагаються їх узгодити, бо "бук" належить до чоловічого роду, а "віниччя" до середнього. Це свідчить про недоцільність подібного втручання в граматичні засади української мови і номенклатури. Правописним нормам української мови не відповідає подвоєння при голосних у загальних назвах, потрібно писати не "юкка" (*Yucca*), а "юка".

УДК 502: 582.42/.49: 633.1

Москалець В. В., Москалець Т. З.

Білоцерківський національний аграрний університет
пл. Соборна, 8/1, м. Біла Церква, Київська обл., 09117
moskalets7819@i.ua

АНАЛІЗ СИСТЕМАТИКИ ОКРЕМОГО БОТАНІЧНОГО РОДУ *TRITICOSECALE*

Тритикале (геномна формула A.B.R.) вважається самостійним родом $\times$ *Triticosecale* Wittm. ex A.Camus. Авторами родової назви є Людвіг Вітмак (*Wittmack Ludwig*) та Еме Антуанетта Камю (*Camus Aimée Antoinette*), які опублікували його в 1927 р. у виданні «Bulletin du Muséum National d'Histoire Naturelle». Нині систематика тритикале описується таким чином: домен: ядерні (*Eukaryota*); царство: зелені рослини (*Viridiplantae*); відділ: *Streptophyta*; судинні (*Tracheophyta*); насінні (*Spermatophyta*); покритонасінні (*Magnoliophyta*); клас: однодольні (*Liliopsida*); підклас: магноліїди (*Magnoliidae Novák ex Takht.*); надпорядок: лілійні (*Liliana* Takht.); порядок: злаки (*Poales* Small); родина: злакові (*Poaceae* Barnhart); підродина: *Pooideae*; триба: пшеничні (*Triticeae*); рід: $\times$ *Triticosecale* Wittm. ex A.Camus. Згідно з сучасною класифікацією тритикале, окремий штучно створений селекціонерами рід *Triticale*. Лартер (*Larter et all., 1970*) запропонував використовувати як основну класифікаційну ознаку відмінність за рівнем плоїдності – *Triticosecale hexaploide*, *T. octoploide* і т. д. Особливістю сучасної номенклатури тритикале є використання геномних формул, що дозволяє в стислому вигляді дати інформацію про геномний склад і плоїдність конкретної форми. У зв'язку з чим окремий ботанічний рід поділяють на три генетичні види: двовидове октаплоїдне тритикале — *Triticale aestivumforme* ($2n = 56$), створене схрещуванням жита з пшеницею м'якою; двовидове гексаплоїдне — *Triticale durumforme* ($2n = 42$), створене схрещуванням жита з пшеницею твердою; тривидове гексаплоїдне –

Estivum durumforme ($2n = 42$), створене схрещуванням жита з пшеницею м'якою та пшеницею твердою. Дуже цікавою видається класифікація МакКей (McKey, 1990), який запропонував віднести тритикале до відділу роду *Triticum*: рід: *Triticum*, відділ: *Triticale*, види: *Triticum krolowii* (4x), *Triticum turgidocereale* (6x), *Triticum rimpau* (8x) (Уколов и др., 2006). Аналіз наявної літератури свідчить, що до теперішнього часу склалася наступна система: первинні тритикале: гексаплоїдне, октаплоїдне; вторинне тритикале: гексаплоїдне, октаплоїдне, тетраплоїдне (Oettler, 1998). А.Ф. Шуліндін (Шульдин, 1970) запропонував розділяти форми тритикале на первинні, двохвидові, трьохвидові, насичені м'якою пшеницею, насичені твердої пшеницею і насичені житом, а Ф.М. Парій (Парій, Діордієва, 2014) – на чотирьохвидові.

Таксономічні характеристики тритикале такі: нототаксони (nothotaxons): ноторід (гібридний рід) *×Triticosecale* Wittm. ex A.Camus; нотовид (гібридний вид) *×Triticosecale blaringhemii* A.Camus; нотовид *×Triticosecale neoblaringhemii* A.Camus, вид *Triticosecale neoblaringhemii* C.Yen & J.L.Yang; нотовид *Triticosecale rimpau* Wittm., вид *Triticosecale rimpau* C.Yen & J.L.Yang; нотовид *×Triticosecale schlanstedtense* Wittm.); гібридні таксони тритикале (гібридна різновидність або nothovariety): *×Triticosecale blaringhemii* nothovar. *breviaristatum* A.Camus; *×Triticosecale blaringhemii* nothovar. *longiaristatum* A.Camus (Bagulho et al., 1996; Sanchez-Monge, 1996).

Болгарський генетик і біоеколог Костов виділив ноторід *Secalotricum* Kostov та *Secalotricum saratoviense* Meister ex Kostov, 1936, які характеризуються як генотипи з високою екологічною валентністю до азидних умов кліматопу.

Один із представників екологічної селекції тритикале А. Мюнцінг (Müntzing, 1979) охарактеризував агроекологічні та господарські особливості ноторода *Triticale* Tscherm.-Seys. ex Müntzing, що надалі було офіційно визнано: *×Triticale aestivum* Sánchez-Monge; *×Triticale carthlicovavilovi* B.R.Baum; *×Triticale dicoccocereale* B.R.Baum; *×Triticale dicoccoidecereale* B.R.Baum; *×Triticale dicoccoides* Sánchez-Monge; *×Triticale dicoccum* Sánchez-Monge; *×Triticale durocereale* B.R.Baum; *×Triticale duro-montanum* B.R.Baum; *×Triticale durum* Sánchez-Monge; *×Triticale hexaploide* Larter; *×Triticale korai* Kiss; *×Triticale meister* Lindschau & D.Z. Oehler; *×Triticale octoploide* Zillinsky; *×Triticale rimpau* (Wittm.) Lindschau & D.Z.Oehler; *×Triticale rimpau* Wittm., 1899; *×Triticale taylor* Müntzing; *×Triticale timopheevi-cereale* B.R. Baum; *×Triticale turgidocereale* B.R.Baum; *×Triticale turgidocereale* Kiss (за австрійським біологом, генетиком Еріхом фон Чермаком (1958) та шведським генетиком, членом Королівської шведської АН Арне Мюнтцингом (1975)). Варто зазначити, що німецький біолог і ботанік Людвіг Вітмак, автор низки ботанічних таксонів за результатами екологічної оцінки нового ботанічного роду *Triticosecale*, виділив окремий ноторід *Triticosecale* Wittm., який характеризується низкою морфічних ознак частково властивих генотипам ноторідів –

Triticosecale Lebedeff (Лебедев, 1927, 1933) і *Triticum unranked Triticale* Mackay (Москалець, 2014, Гордей и др., 2010).

Згідно з Екотаксономічною базою даних NCBI (Database resources of the National Center for Biotechnology Information, 2011), яка є частиною бази GenBank, підрозділу Національного центру біотехнологічної інформації США (NCBI) рід *×Triticosecale* Wittm. ex A.Camus поділяється на такі види: *Triticum aestivum* $\times$ *Secale cereale* (октоплоїдне тритикале); *Triticum aestivum* $\times$ *Secale strictum* subsp. *africanum* (автори: Zeng Z.-X., Yang Z.-J.); *Triticum turgidum* subsp. *carthlicum* $\times$ *Secale strictum* subsp. *africanum* (автори: Zeng Z.-X., Liu C. та Yang Z.-J.); *Triticum turgidum* subsp. *durum* $\times$ *Secale cereale* (гексаплоїдне тритикале); *×Triticosecale* sp. GCK-2010; *Triticum* sp. ZXZ-2007 $\times$ *Secale strictum* subsp. *africanum* (автори: Zeng Z.-X., Liu C. та Yang Z.-J., Китай); *×Triticosecale* sp. Altayskaya 5 (автори: Головніна К.А., Глушков С.А., Блінов А.Г., Майоров В.І., Адкісон Л.Р., Гончаров Н.П., Інститут цитології і генетики СВ РАН); *×Triticosecale* sp. Chase 19308 (розвинутий ген K-like укомплектований у хлоропластах; родовід – chloroplast $\times$ *Triticosecale* sp. Chase 19308 (автори: Bouchenak-Khelladi Y., Salamin N., Savolainen V., Forest F., van der Bank M., Chase M.W. та Hodkinson T.R.); *×Triticosecale* sp. ZXZ-2007 (автори: Zeng Z.-X., Liu C. та Yang Z.-J.).

Існуючі екологоморфічні критерії класифікації алополіплоїдів мають низку обмежень: нечіткість меж таксонів у результаті спільної дії природного і штучного добору, міграції і змішання ареалів оброблюваних форм; невідповідність сучасній базі знань про структурно-функціональну організацію геному і неврахування шляхів та селекційних звершень щодо синтетичних алополіплоїдних видів (різних типів тритикале); штучний утилітарний характер, який не враховує філогенію амфіплоїдних видів, що підтверджується молекулярно-генетичним аналізом.

Деякі вчені встановлювали свої системні підходи до систематики тритикале. Зокрема, Г. Каттерманом (Kattermann, 1939) критерії до систематики тритикале визначалися за екологічними та генетичним походженням (гетерогеномні і гомогеномні), іншими авторами (Сулима, 1976; Сечняк, Сулима, 1984) – за гомо- та гетерогеномністю, дозовими співвідношеннями генетичного матеріалу початкових видів (гомогенні, гетерогеномні, хромосомно-заміщені), В.Ф. Дорофєєвим зі співавторами – за складом, еколого-географічним походженням генотипів і певними ознаками окремих геномів і хромосом, У.К. Куркієвим з співавторами (Куркієв и др., 2009) – за рівнем плоїдності (дека-, тетра-, гекса-, октоплоїдні). Отже, внутрішньородова класифікація тритикале за гетероплазматичними підвидами, а далі – різновидами, доцільна для всіх рівнів плоїдності (видів), сприяє розвитку диференціальної екологічної селекції, морфічному опису, стандартизації та агроекологічної оцінки сортів на патентоспроможність відповідно до господарсько-економічних потреб, агротехнологій і з урахуванням генетичних особливостей, екологічної адаптивності, еколого-географічного поширення та селекційного вдосконалення різних типів тритикале.

УДК 634.1.055+635.92+582(477)+811.16.2

Опалко А. І.^{1,2}, Косар К. П.³, Опалко О. А.¹, Поліщук К. В.³

¹Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України

вул. Київська, 12а, Умань, Черкаської обл., 20300, Україна

opalko_a@ukr.net

²Уманський Національний університет садівництва

вул. Інститутська, 1, Умань, Черкаської обл., 20305, Україна

³Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини

вул. Садова, 2, Умань, Черкаської обл., 20300, Україна

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ІНТРОДУКОВАНИХ ПЛОДОВО-ДЕКОРАТИВНИХ РОСЛИН

Необхідність класифікації рослинного світу зумовлена його надзвичайним поліморфізмом. На нашій планеті нараховується близько 250 тис. видів рослин і у чотири-шість разів більша кількість уживаних різними авторами латинських видових назв. 3-поміж них чимало тих самих видів, описаних під неоднаковими назвами (синонімами), напів- та/або тимчасово визнаних, внутривидових таксонів або міжвидових гібридів тому зорієнтуватись у такому різноманітті можна лише за умови його номенклатурного впорядкування. Хоча перші спроби проведення класифікації рослин Теофраст (372–287 до н.е.) зробив у ще IV ст. до н.е., поділивши їх на дерева, чагарники, багаторічники, трави та виділивши болотні, озерні й річкові рослини, розвиток вітчизняної біологічної термінології і зокрема ботанічної номенклатури здебільшого пов'язують з 20-ми роками минулого сторіччя. Цьому сприяв дух національного відродження, на ґрунті якого в освіті й науці утверджувалась українська мова. Саме тоді видатний український вчений біолог О.А. Яната (1888–1938 рр.) підготував фундаментальні праці «Українська ботанічна термінологія» і «Українська ботанічна номенклатура», що узагальнювали його попередні багаторічні дослідження. Однак через арешт вченого, що стався у сумнозвісному 1933 р., ці праці побачили світ у США лише після другої світової війни.

У часи становлення української літературної мови, яка внаслідок бездержавності української нації майже стихійно розвинулась на принципах фонетичної відповідності зі старописемних мов індоєвропейської сім'ї, і якою ми користуємося сьогодні, вживалися деривативні номени рослин, що переважно походили з давньоукраїнських назв з прихованими глибокими мовними коренями зі санскриту. Згадаймо лише «ранник», під назвою якого у різних регіонах України розуміють майже 40 ботанічних номенів, що належать до різних родів і навіть родин (від *Scrophularia nodosa* L. до *Viola canina* L.), чи «дивосил/дев'ясил» з кількома видовими назвами (від *Inula helenium* L. до *Verbascum orientale* (L.) All.). У таких назвах превалює прагматичний аспект суб'єкта до об'єкта номінації.

Починаючи з «Енеїди» Івана Котляревського (1798) українська жива мова остаточно стала мовою літературною (хоча й зі старим правописом), а протягом 19 сторіччя було запропоновано декілька правописних систем, зокрема найбільш відома система Пантелеймона Куліша (1856, 1857). Спрямованим на витіснення української мови з культурної сфери Емським указом Олександра II всі вони були скасовані у 1876 р. Однак у жодній з тодішніх правописних систем не аналізувалися питання ботанічної номенклатури, як і в першому офіційному українському правописному кодексі «Головніші правила українського правопису» (1919) Івана Огієнка.

Короткий період розквіту біологічної/ботанічної термінології, що відбувався у 20-х роках, призупинився у 1933 р. Відтак і майже до кінця 80-х років минулого сторіччя тривало поступове, з певними коливаннями щодо жорсткості, але неухильне витіснення української наукової лексики російською. З набуттям самостійності в 1991 р. та становленням незалежності в Україні почалося відродження питомо українських ботанічних назв, з'явилися україномовні словники, підручники, довідники, однак здебільшого їх писали виховані на російській термінології професори, що закономірно призвело до зрозумілих, однак не завжди доречних калькувань. Процес усунення невиправданих запозичень та заміна невластивих українській мові словотвірних моделей триває дотепер, адже калькування з англійської, польської, чи будь-якої іншої мови нічим не кращі за калькування з російської. Досить часто дериваційні терміни з грецькими чи латинськими коренями залучаються в українську біологічну науку не з першоджерел, а через російську термінологію, внаслідок чого спотворюються, втрачаючи відповідність їхньої дефініції та обмежений, чітко визначений обсяг лексичного значення.

Нині десятки ентузіастів активно відроджують національну термінологію у різних галузях науки, розбудовують сучасний термінофонд нації з урахуванням нових наукових відкриттів, тлумачення яких потребує нових наукових понять. При цьому використовуються афіксальний, лексико-семантичний, синтаксичний принципи, а також практика словоскладання, транспозиції та запозичення. Стосовно впорядкування назв рослин простежуються тенденції формування національних фітонімів у відповідності з їхніми науковими (латинськими) назвами, що загалом схвально, однак простий переклад з латини, виконаний без урахування етимології назви іноді призводить до неточностей. Як слушно зауважує В.М. Меженський (2010) валідність перекладу засвідчує можливість безпомилкового відтворення латинської назви за новоствореною українською.

Зі вступом у 1995 р. до Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин (UPOV) та приєднанням у 2006 р. до Міжнародної конвенції з охорони нових сортів рослин Україна зобов'язалася дотримуватись стандартів цієї організації, а отже, адаптувати наукові назви рослин відповідно з діючою системою класифікації і відмовитися від вживання в

офіційних документах і наукових публікаціях суперечливих, застарілих, перекручених і помилкових назв рослин.

У зв'язку з тим, що єдині критерії виду не розроблені дотепер, у державах з розвинутою біологічною наукою все більшого поширення набувають комплексні критерії. Відповідно сучасний період розвитку ейдології (як вчення про біологічний вид) характеризується переходом від морфологічної концепції виду, що з часів Карла Ліннея (1707–1778) ґрунтувалася на типологічних підходах, приймаючи за провідний критерій виду відмінності за морфологічними ознаками, до молекулярно-біологічної концепції з рівнобіжним відходом від монотипних критеріїв. Відповідно вид нині визначають не лише на підставі схожості фенотипних ознак, а також з урахуванням гомології геномів порівнюваних особин.

Певна пасивність вітчизняних молекулярних біологів щодо пропагування молекулярної систематики рослин, деякий консерватизм вітчизняних класичних ботаніків та відсутність відповідного обладнання у більш прогресивних їхніх колег на початковому етапі запровадження молекулярно-генетичного аналізу в систематику виявились навіть корисними. На відміну від краще оснащених західних науковців, котрі після поверхового аналізу за структурою лише цього одного 18S гена рибосомальної РНК поспішали оголошувати про ревізію філогенетичних дерев ряду таксонів, українські науковці уникали завищеної оцінки філогенетичної спорідненості за обмеженою кількістю генів. Комплексні підходи до впорядкування складу родин, підродин, родів та решти таксономічних категорій нині враховують результати і морфологічних, і філогенетичних досліджень з попереднім тестуванням наявних праймерів, з яких відбираються високополіморфні, що у процесі полімеразної ланцюгової реакції синтезують чіткі ампліфікони (копії послідовностей) і дають змогу аналізувати спорідненість різних груп рослинних організмів за кількома ядерними і хлоропластними ділянками ДНК-послідовностей.

За згаданими принципами вже проведено ревізію щодо систематики багатьох плодово-декоративних рослин. Зокрема родин *Rosaceae* Juss., *Betulaceae* S.F. Gray, *Juglandaceae* DC. ex Perleb та ін.

Традиційно, на підставі відмінностей, переважно у морфології плодів і в основних хромосомних числах, родину *Rosaceae* поділяли на 4 підродини: *Spiraeoideae* (Таволгові); *Rosoideae* (Розові); *Maloideae* (Яблуневі) та *Prunoideae* (Слизові). Однак аналіз за шістьма ядерними (18S, gbss1, gbss2, ITS, rps1, rps2) і чотирма хлоропластними (matK, ndhF, rbcL, and trnL-trnF) ділянками ДНК-послідовностей (Potter et al., 2007) засвідчив монофіліїність тільки підродини *Rosoideae* (Juss.) Arn. Натомість підродини *Prunoideae* і *Maloideae* у традиційному розумінні виявились парафіліїними, а *Spiraeoideae* — поліфіліїною. На цій підставі ранг перших двох підродин було запропоновано знизити до триби, і разом з іншими спіреодними трибами об'єднати в одну монофіліїну (у дуже широкому розумінні) підродину *Spiraeoideae* C.Agardh. Відтак до підродини

Spiraeoideae було включено надтрибу *Pyrodae* C.S.Campbell, R.C.Evans, D.R.Morgan & T.A.Dickinson з трибою *Pyreae* Baill., підтриба якої *Pyrinae* поглинула більшість родів підродини *Maloideae*. Зі входженням колишньої підродини *Amygdaloideae* до складу новосформованої *Spiraeoideae* виникла потреба у зміні назви підродини *Spiraeoideae*. Згідно з чинним Міжнародним кодексом номенклатури для водоростей, грибів і рослин, оновленим на XVIII Міжнародному ботанічному конгресі у Мельбурні в 2011 р. і підтвердженим у 2017 р. на XIX конгресі у Шеньчжені, назви таксонів мають відповідати найраніше опублікованій назві, тож для підродини, що об'єднує *Spiraeoideae*, *Maloideae* і *Amygdaloideae* пріоритетною є назва *Amygdaloideae* (Article 19.5, ex. 5).

Стосовно роду *Prunus* L. донедавна співіснувало кілька підходів щодо його системи, з-поміж яких найбільш відомі система Енглера, за якою вишня й черешня разом зі сливою, абрикосом, персиком і мигдалем об'єднані в один великий рід *Prunus*, та досить поширена дотепер на пострадянському просторі система М.В. Ковальова і К.Ф. Костіної, які виділяли ці породи дерев у самостійні роди родини *Rosaceae* Juss. Нині в Україні все більше науковців визнають доцільність об'єднання у межах роду *Prunus* представників колись самостійних родів *Amygdalus* L. (мигдаль), *Armeniaca* Scop. (абрикос), *Cerasus* Mill. (вишня й черешня), *Laurocerasus* DuRoi (лавровишня), *Padus* Mill. (черемха), *Persica* Mill. (персик), *Prunus* L. (слива і терн) та деяких інших. При цьому повної номенклатурної однакості немає не тільки в східноєвропейській, але й у світовій систематиці, що зумовило необхідність трактування таксономічного обсягу роду слива в широкому (*Prunus* L. s.l. – система Енглера) або вузькому (*Prunus* L. s.str. – система М.В. Ковальова і К.Ф. Костіної) сенсі. Велику роботу щодо впорядкування українських назв рослин, зокрема й роду *Prunus* останніми десятиріччями виконує В.М. Меженський, котрий і запропонував згідно з правилами UPOV обмежити поширення назви сакура лише на три види: *Prunus serrulata* Lindl. з українською назвою «слива пильчаста» (*Cerasus serrulata* (Lindl.) G.Don ex Loudon — «вишня пильчаста»), *Prunus subhirtella* Miq. – «слива напівщетиная» (*Cerasus subhirtella* (Miq.) Sokolov — «вишня напівщетиная») та *Prunus xedoensis* Matsum. – «слива токійська або єдська» (*Cerasus xedoensis* (Matsum.) A.V. Vassiljeva — «вишня токійська або єдська»). Тим не менш, не лише в рекламних проспектах (що допустимо), але і в окремих наукових публікаціях «сакура» залишається збірним найменуванням для декількох близьких видів вишні, сливи, мигдалю і низки різних гібридів з білими і біло-рожевими квітками.

Схожі уточнення варто запровадити щодо решти плодово-декоративних рослин, особливо інтродукованих, залучаючи ботаніків, зокрема етнботаніків, молекулярних біологів і генетиків та мовознавців, насамперед лексикографів, однак вводячи нову чи вилучаючи стару назву лише після широкого фахового обговорення.

УДК 635.939.4:631.53.02

Рудник-Іващенко О. І.¹, Пузь А. О., Васьківський Б. С.²

¹Інститут садівництва Національної академії аграрних наук України

вул. Садова, 23, Новосілки, м. Київ, 03027, Україна

²Національний університет біоресурсів і природокористування України

вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, Україна

КЛАСИФІКАЦІЯ РОДУ *ECHINACEA PURPUREA* (L.), СУЧАСНИЙ СТАН МІЖВИДОВОЇ СЕЛЕКЦІЇ

Ехінацея пурпурова *Echinacea purpurea* (L.) Moench, з родини айстрових або складноцвітих. Назва походить від грецького слова "колючий" (прицвітники колючі, загострені).

Рід ехінацея (*Echinacea* L.) налічує 9 видів трав'яних рослин, які в дикому вигляді поширені від помірного до субтропічного поясів в приатлантичних районах Північної Америки (від штатів Вірджинія, Огайо і Айова на півночі, до штатів Джорджія і Луїзіана та Мексики на південь). У культурі широко трапляються три з них (*E. purpurea*, *E. pallida* (Nutt.) Nutt., *E. angustifolia* DC).

Останнім часом науковців все більше цікавлять маловивчені види як е. парадоксальна (*E. paradoxa* (Norton) Britton), е. стимулююча (*E. simulata* Mc Gregor), е. теннессійська (*E. tennesseensis* (Beadle) Small) і е. темно-червона (*E. atrorubens* Nutt.).

Рослини всіх цих видів це багаторічні кореневищні рослини з прямим стеблом до 1–1,5 м висоти з красивими суцвіттями. Рослина має специфічний смак і запах. Різні види ехінацеї відрізняються один від одного не тільки кольором (що впливає з їхніх назв), але і різним вмістом біологічно активних речовин.

В якості лікарської рослини ехінацею багато десятиліть культивують в Німеччині, Франції, США, як високо-продуктивний медонос і декоративну рослину – в Молдові, Україні, європейській частині Росії. З лікувальною метою використовують коріння і квітки, краще свіжі.

На території України в культурі ехінацею введено порівняно недавно, хоча у світі вона вже давно відома як цінний імунопротектор, антибактеріальний та протипухлинний засіб, медонос серед ефіроолійних рослин. Проте за останні п'ять років вона встигла зайняти лідируючу позицію на ринку багаторічних декоративних рослин за попитом і пропозицією. Ще недавно мало відома в Україні, ехінацея стає все більш популярною, завдяки універсальності застосування. Перш за все, це цінна лікарська рослина, яку застосовують для профілактики і лікування захворювань, які вимагають стимулювання захисних сил організму будь-якого віку. Ехінацея – відмінний медонос, з високою цукропродуктивністю. За цим показником вона прирівнюється до гречки посівної.

Господарське значення ехінацеї доповнюється тим, що вона є врожайною і цінною за якістю кормової культурою, прирівнюючись до

бобових. Не можна відмовити ехінацеї і в декоративності: вона довго цвіте яскравими великими квітками. В цьому напрямку зарубіжними селекціонерами отримано багато сортів, що відрізняються габітусом рослин і, головне, суцвіттями, – їх розміром і формою; співвідношенням в них без'язичкових, коротко- і довго-язичкових квіток, з багатою палітрою кольорів і форм пелюсток.

Використання в селекції міжвидових схрещувань роду ехінацея привнесло багато нових ознак, види взаємно збагатили один одного своїми кращими характеристиками. Багато нових якостей з'явилося в господарсько-біологічних ознаках: поліпшена волого- і посухостійкість, міцніше стебло, стійкість до захворювань, придатність для використання на зріз (оформлення букетів), карликовість або навпаки - гігантизм. На сьогоднішній день тон у світовій селекції ехінацеї задають чотири особи, які змінили зовнішній вигляд і колір цих рослин до невпізнання. В першу чергу це Джеймс Оул із Чиказького ботанічного саду (США). Він використовував *E. angustifolia*, *E. paradoxa*, *E. purpurea* і *E. tennesseensis* для створення посухостійких, карликових, рясно квітучих, жорсткопелюсткових і незвично забарвлених сортів серії Meadowbright. Також Річард Соул з розплідника It Saul в Джорджії (США) створив сорти серії Big Sky з незвичайними забарвленнями та ароматами, використовуючи як вихідний матеріал *E. paradoxa* і *E. purpurea*. Ден Хеймс з селекційного розсадника Terra Nova в Орегоні (США) створив безліч цікавих сортів, зробивши акцент на багаті, яскраві кольори, яким не властиве вигорання на сонці. Арі Блум з Голландії (розплідник АВ-Cultivars) – лідер в створенні повних сортів ехінацеї. Його анемоноподібні сорти відрізняються великою кількістю забарвлень, що включають рожеві, червоні, білі, жовті та помаранчеві.

Механізми успадкування ознак гібридами ехінацеї не зовсім ясні, проте простежуються деякі видові специфічні риси в морфології плодів, що дозволяє припускати домінування ознак цих видів.

В Україні розпочаті науково-дослідні роботи з вивчення анатомо-морфобіологічних особливостей плодів-сім'янок основних вихідних видів і сортів, вирощених у ботсадах для селекційних і насінницьких потреб. Об'єктом досліджень є найбільш пластичні для умов вирощування в регіоні Лісостепу України види: *E. purpurea*, *E. tennesseensis*, *E. pallida*, *E. angustifolia* і 14 найбільш популярних сортів гібридної ехінацеї: 'Cleopatra', 'Colorbust Orange', 'Green Envy', 'Honey Dew', 'Hot Lava', 'Leilani', 'Mama Mia', 'Pink Poodle', 'Quills and Thrills', 'Red Knee High', 'Secret Romance', 'Summer Samba', 'Tomato Soup', 'Virgin'. Ці сорти створені в різних селекційних фірмах, мають складну історію гібридизації і представляють всі відомі на сьогодні типи архітектури суцвіття.

Розширення і збагачення сортового сортименту вітчизняними селекціонерами такої цінної і красивої рослини як ехінацея дозволить виробникам зменшити експансію іноземних товаровиробників на наших ринках.

УДК 582:635

Рудник-Іващенко О. І., Шевель Л. О.

Інститут садівництва НААНУ

вул. Садова, м. Київ, 23030, Україна

rudnik2015@ukr.net

КЛАСИФІКАЦІЯ *CALLISTEPHUS CHINENSIS* (L.) NEES ТА СОРТОВЕ РІЗНОМАНІТТЯ

Велика різноманітність морфологічних і декоративних ознак викликало необхідність класифікації численних садових груп і сортів калістефусу китайського, для полегшення роботи квітникарів з визначення і опису сортів. Спроби класифікації робили давно. Найбільш повною і зручною була класифікація, розроблена Н.А. Петренко. В основу цієї класифікації покладено ознаки будови і форми куща, форма і будова суцвіть, форми квіток, а також деякі господарські властивості.

У 2006 р. в Україні виникла потреба в розробці нової методики експертної оцінки новостворених сортів на відмітність, однорідність та стабільність, в яку ввійшла розширена класифікація сортів калістефусу китайського.

За цією класифікацією весь відомий асортимент калістефусу китайського об'єднаний в три великі класи: трубчастий, перехідний та язичковий.

Класи поділені за ознакою будови суцвіть на 11 типів, які в свою чергу включають 46 сортотипів, що відрізняються один від одного не тільки будовою суцвіть, але їх формою, розміром, а також формою квіток, загальним виглядом рослин, тобто їх висотою і формою (габітусом рослин). Сорти в межах сортотипів різняться тільки забарвленням.

У класі трубчастих декоративний ефект створюють трубчасті квітки. У сортів, включених в цей клас, практично немає язичкових квіток у суцвіттях. Цей клас представлений одним типом – Трубчасті, до якого входять три сортотипи: Ліліпут, Периста і Трубчаста.

У перехідний клас включені садові групи і сорти, декоративний ефект суцвіття в яких створюють як трубчасті так і язичкові квітки. Вони можуть бути різноманітні за формою і величиною. Перехідний клас об'єднує чотири типи: прості, напівповні, віночкові та язичково-трубчасті, до яких відносяться двадцять сортотипів.

Тип Прості характеризується неповними суцвіттями, які складаються з 1-2 рядів язичкових квіток з краю кошика і великого диска з дрібних жовтих трубчастих квіток. Цей тип об'єднує 6 сортотипів: Маргарита і Зоненшайн – зрізні; Зоненкугель, Аполо, Вальдерзее і Едельвейс – обсаджувальні.

Тип Напівпрості мають більше двох рядів язичкових квіток, у центрі є багато дрібних трубчастих квіток жовтого кольору, або такого самого

кольору, як і язичкові. До цього типу відносять 6 сортотипів: Маделін і Анемоноподібні зрізні; Міньюн, Вікторія баум, Розетт і Анмут обсаджувальні.

Типу Віночкові характерні повні суцвіття, що складаються з довгих трубчастих квіток у центрі і кількох рядів язичкових з краю кошика. Трубчасті квітки такого ж кольору, як і язичкові. До цього типу відносять 6 сортотипів: Фантазія, Принцеса, Аврора і Лаплата – зрізні; Амбррія і Помпонні – обсаджувальні.

Тип Язичково-трубчасті мають повні суцвіття, напівкулясті дуже виповнені, які складаються з 3-5 рядів широких човникоподібних язичкових квіток, розташованих по краю кошика і спрямованих догори, а також з довгих трубчастих квіток у центрі, забарвлених так, як і язичкові. До цього типу відноситься один сортотип – Матадор – зрізний.

У третьому класі – язичкові – зібрані сорти, декоративний ефект суцвіття у яких створюють тільки язичкові квітки. Трубчасті квітки, дрібні і жовті, обов'язково присутні в центрі суцвіття, але під час цвітіння їх не помітно і проявляються вони тільки при відцвітанні суцвіття. Цей клас представлений шістьма типами: кучеряві, променеві, черепчасті, голчасті, напівкулясті і кулясті.

Тип Кучеряві характеризується довгими широкими язичковими квітками стрічкоподібної форми, які густо скручені. До цього типу відносяться 7 сортотипів: Страусове Перо, Каліфорнійська Велетенська, Гогенцолерн, Королева Ринку – зрізочні; Комета, Хризантомоподібна і Раннє Чудо - для обсаджування.

Тип Променеві характеризується вузькими язичковими квітками стрічкоподібної форми, які скручені в трубку. До цього типу належать три сортотипи: Художня, Радіо і Унікум – зрізні.

Типу Черепчасті характерні широкі короткі язичкові квітки, які розташовані як черепиця. До цього типу належать два сортотипи: Вікторія – універсального використання; Карликова Королівська – для обсаджування.

Тип Напівкулясті характеризується суцвіттями напівсферичної форми, які складаються з широких язичкових квіток плескатої або човникоподібної форми, спрямованих догори і загнутих всередину суцвіття. До цього типу належать 7 сортотипів: Американська Красуня, Американська Кущова, Дюшес, Півонієподібна, Трояндоподібна, Шонхейт – універсальні; Тріумф – обсаджувальний.

Тип Голчасті мають довгі вузькі язичкові квітки, стрічкоподібної форми, які скручені у трубочки і загнуті всередину у вигляді кущика. До цього типу належать три сортотипи: Голчаста, Промениста і Рів'єра – універсальні.

Типу Кулясті властиве суцвіття, яке складається з широких коротких язичкових квіток, спрямованих догори, а крайні - відігнуті назовні, формуючи кулю. До нього належить один сортотип: Кулясті – зрізні.

Сортовий асортимент калістефусу китайського значно розширився за останні роки.

Завдяки рівню декоративності та господарсько-цінним якостям у сучасному сортименті переважають універсальні сорти. Великою популярністю користуються так звані букетні сорти, які квітуть так дружно і масово, що мають вигляд готового букету - на зріз беруть цілком весь кущ. На Воронізькій дослідній станції проводять селекцію сортів букетних рослин калістефусу китайського раннього строку цвітіння.

Існує велика група сортів із маленькими повними або напівповненими суцвіттями (діаметром 3-6 см), як правило вони рясно і дружно цвітуть і завдяки цьому мають дуже високий рівень декоративності.

Дуже цікавими є сорти з подвійним забарвленням язичкових квіток, з малиновим, рожевим, фіолетовим та іншим забарвленням з білими кінчиками ('Седая дама', 'Контрастер').

Серед великої різноманітності сортів калістефусу китайського виділяються культивари, у яких по мірі розпускання суцвіть забарвлення змінюється, при цьому декоративність рослин не знижується. Наприклад, у сорту 'Изменчивая голубая' (селекції Г.Е. Кристела) на початку цвітіння кошики білі, а наприкінці насичено-блакитні. У культивара 'Роза Турм' (німецької селекції) біле забарвлення переходить в бузково-рожеве, а у вітчизняного сорту 'Яблунева' (селекції Н.М. Алексеевої) в бузково-рожеве в період масового цвітіння і блідо-малинове в кінці.

Подібні рослини калістефусу китайського є і серед сортів селекції Воронізької овочевої дослідної станції. Це 'Наdejда' (білі суцвіття з часом стають рожевими) і 'Зіна' (біле забарвлення змінюється на блідо-брусничне).

Весь цей асортимент здатен задовольнити будь-які самі вишукані смаки і прикрасити не лише клумби, парки, сади, міста і села, а і наше з вами життя.

УДК 002.4+[575:631.52](043.3)

Стельмах А. Ф.

Селекційно-генетичний інститут – Національний центр насіннізнавства та сортівивчення

Овідіопольська дор., 3, м. Одеса, 65036, Україна
stegen@ukr.net

МІЖНАРОДНИЙ КОДЕКС НОМЕНКЛАТУРИ ДЛЯ КУЛЬТУРНИХ РОСЛИН ТА БІОЛОГО-АГРОНОМІЧНА ЛІТЕРАТУРА: ПОГЛЯД ГЕНЕТИКА

Вказаний кодекс розроблено на базі прийнятого і корегованого Міжнародним ботанічним конгресом Міжнародного кодексу номенклатури водоростей, грибів та рослин. Безумовно, вимоги правил цього кодексу

мають бути обов'язковими для виконання у ботанічній літературі особливо з таксономії та опису і характеристик колекцій (генетичних, сортових). І перш за все це стосується використання і напису наукових назв мовами певних країн. П'ятий принцип номенклатури наголошує, що наукові назви таксономічних груп розглядаються як латинські незалежно від їхнього походження. Тим не менш у преамбулі Кодексу зазначено, що у разі відсутності відповідного правила, чи в тому випадку, коли висновки з правил є двозначними, варто слідувати усталеній традиції.

І саме це має суттєве значення для використання термінів певною мовою. Ніхто не відкидає біноміальної латинської класифікації видових назв рослин: родовий іменник плюс видовий прикметник. У підручниках латинської мови для ботаніків України спеціально підкреслюється такий порядок, тому що за граматику української мови частіш за все прикметник ставиться перед іменником, як і багатьма мовами інших країн. В Україні пропонувано перелік назв ботанічних таксонів українською та латинською мовами, яким потрібно користуватися під час заповнення документів заявки на сорт рослин. Але, по-перше, і в ньому (як і майже у всіх наукових роботах біолого-агрономічного профілю) далеко не всі українські назви видів є біноміальними. І справа в тому, що в такий літературі об'єктом дослідження не є таксономічний вид, а представники лише певної культури, як її прийнято називати даною мовою (правда, часто в заголовку роботи для уникнення плутанини в дужках подається латинська назва виду). Наприклад, вид *Zea mays* L. українською пишуть «кукурудза», іспанською «maïs», а англійською «corn» у США або «maize» в інших країнах. А вид *Brassica napus* L. у науковій літературі ніколи не являється представником роду «капусти», це є «ріпак», «гаре» або «colza». Саме такі назви культурних рослин використовують в науковій літературі певних країн, слідуючи усталеній там назві культури.

При цьому, по-друге, назва конкретної культури не є прямим перекладом назви виду з латинської, а якщо вона і біноміальна, то завжди відповідає правилам граматики даної країни. Так, культура м'якої пшениці (вид *Triticum aestivum* L. – у прямому перекладі «...літня») в англійській мові зустрічається як «bread або common wheat», а твердої пшениці (*T. durum* Desf. – «...груба») – як «macaroni або durum wheat». І видовий прикметник за правилами граматики поставлено перед родовим іменником. Тому стає зовсім дивним, чому усталені традиційні назви культур м'якої або твердої пшениць в українській агробіологічній літературі (зовсім не таксономічній!) в останні роки хтось пропонує писати як «пшениця м'яка або тверда». Навіть зустрічаються зовсім абсурдні назви як, наприклад, «пшениця м'яка озима» або «пшениця тверда яра», хоча останній епітет не має ніякого відношення до таксономії, а є лише господарською або агрономічною характеристикою, і за всіма граматичними правилами має вживатися перед іменником. До речі, як би в англійській мові назвах цих культур було змінено порядок напису, то

отримали б повний абсурд. А прямий лінгвістичний переклад термінів (їх назв) англійською з української на «soft або hard» перекичує їх сенс – це буде означати лише «м'якозерна або твердозерна...» як технологічні характеристики.

Тому до прямих або зворотних перекладів назв або термінів треба відноситись дуже обережно, щоб зберегти їх первісний сенс. Наприклад, у генетиці існує англійський термін «linkage = зчеплення», а його антонім «segregation = роззчеплення (від кореня «зчіп)» чомусь у словниках подається як «розчеплення (від «чіпляти)» або навіть як «розщеплення», що є зовсім абсурдним, оскільки коренем тут слугує українськомовний термін зовсім іншого сенсу. Англійський термін «mark» означає за основним сенсом «помітка, маркер», дію від нього англійською «marking» чомусь українською перекладають не як «маркерування», а як «маркування» (від кореня «марка», а не «маркер») і при зворотному перекладі англійською це буде «stamping = штампування, штемпелювання, наклеювання марки», оскільки «марка» англійською є «stamp». Помилковим є й напис українською культури «тритикале», або з іншими комбінаціями чергування літер «и/і»: цифра 3 тут зовсім ні до чого, оскільки назва «трітікале» є прямою транслітерацією від латинського або англійського *Triticale*. Подібних прикладів можна навести сотні.

Тут ми вперше дійшли до поняття транслітерації. Саме ця дія найбільш важлива при використанні в науковій літературі назв сортів або гібридів рослин чужоземного походження. Для цього потрібна детальна дискусія науковців і ця проблема має бути вирішена на Міжнародних форумах, а може й закріплена законодавчо. Прикладом може бути Республіка Беларусь щодо вирішення питання географічних назв на картах різних країн. 19 вересня 1991 р. БРСР була перейменована на Республіку Беларусь із законодавчим закріпленням транслітерації цієї назви іншими мовами. А 9-13 жовтня 2006 р. Міжнародна конференція експертів ООН з топоніміки в Таллінні постановила, що беларуські географічні назви на чужоземних картах мають бути передані з національної форми напису, або транслітеровані. Тобто мова йде не про переклади, і не про транскрипцію тож, оскільки за правилами беларуської граматики «як чується, так і пишеться».

І щодо напису українською мовою назв чужоземних сортів найбільш прийнятним була б практична транслітерація транскрибованого звучання оригінальної назви в країні походження сорту (оскільки не всі літери різних абеток мають своїх аналогів, як і не всі звуки різними мовами мають аналоги однієї літери іншою мовою). Такий крок відкинув би всі спроби перекладів назв, і перекичування оригінальної назви, якщо вона запозичена з публікації іншою мовою, ніж у країні її походження. Наприклад, українською буде правильним напис російського сорту озимої м'якої пшениці 'Безостая 1', а латиницею українського сорту 'Myroniv's'ka 808' (а не калька напису назви цього сорту, запозичена з російськомовних

робіт). Безумовно, цей процес транслітерації транскрибованого звучання буде вимагати не стільки знання мови країни походження конкретного сорту, скільки орієнтації у правилах транскрипції написів даною мовою і знання правил транслітерації певних звуків.

УДК 582:635

Сухомлин Л. В.

Інститут садівництва НААНУ

вул. Садова, 23, с. Новосілки, м. Київ, 03027, Україна

leonid.sukhomlin@minagro.gov.ua

ОГЛЯД КЛАСИФІКАЦІЇ РОДУ *MORUS* L.

Шовковиця або тутовик (*Morus*) – багаторічна деревна рослина з родини тутових. Назва родини пов'язана з використанням листків одного з видів для відгодівлі гусениць тутового шовкопряда.

Шовковиця є однією з найцікавіших таксономічних груп. Систематика роду *Morus* пройшла низку етапів встановлення. Протягом цих етапів, у процесі визначення та вивчення роду *Morus* окремими дослідниками, число видів шовковиці то значно розширювалося, доходячи до 120, то зменшувалося до 2–3 видів. Так, за систематикою роду *Morus*, запропонованою Бюро (A.E. Bureau), біла шовковиця (*M. alba* L.) налічує 16 різновидів. Схема Бюро є недосконалою, оскільки в ній в один вид об'єднані форми, що різко відрізняються за будовою генеративних органів і мають різні ареали поширення. Існує інша крайність – доведення числа видів до 100 і більше. При цьому в розряд видів часто потрапляють існуючі в шовковиці часті модифікації. На сьогодні загальноприйнятою є систематика японського дослідника Коїдзумі (G. Koidzumi), який у своїй роботі «Synopsis Specierum Generis Mori» (1923 р.) встановив як достовірно відомі 24 види шовковиці. Це кормові, плодові і декоративні рослини, що представляють в господарських цілях різну цінність. З різноманіття видів тільки *M. alba*, *M. bombycis*, *M. kagayatae* використовують в основному для вирощування тутового шовкопряда.

За загальноприйнятою систематикою рід *Morus* відноситься до родини Шовковицеві (*Moraceae* Link) і налічує 10–16 видів у північній, помірній та субтропічній зонах земної кулі. Назва роду є старовинним латинським найменуванням цих рослин. Етимологія назви невідома.

Відділ Покритонасінні (*Magnoliophyta*), клас Дводольні (*Magnoliopsida*).

В Україні як плодові рослини культивують три види шовковиці – два азійського походження – шовковиця біла (*M. alba*) та шовковиця чорна (*M. nigra* L.) і американського – шовковиця червона (*M. rubra* L.). Останнім часом інтродуковано і шовковицю південну (*M. australis* Poir., syn. *M. bombycis* Koidz., *M. kagayatae* Koidz.), а також *M. multicaulis* Perr. та

M. macroura Miq. Два останні таксони вважають різновидами шовковиці білої, відповідно, var. *multicaulis* (Perr.) Loudon та var. *laevigata* Wall. ex Bureau. Видові епітети біла і чорна пов'язані із забарвленням не суплідь, а гілок. Так, у шовковиці білої кора світліша, аніж у шовковиці чорної. Через чорне забарвлення плодів шовковицю білу часто помилкового називають шовковицею чорною, хоча її супліддя бувають білими, рожевими, червоними або бузково-чорними. У Центральній Азії шовковицю називають тут, шах-тут, тому культуру шовковиці, листям якої вигодовують гусінь тутового шовкопряда, відносять до галузі названої тутівництвом. Шорсткі, шершаві листки шовковиці чорної, на відміну від гладеньких листків шовковиці білої, для шовкопряда не придатні.

Дерева шовковиці чорної ростуть до 15 м, мають розкидисту крону. Листки знизу іноді опушені. Вони великі (до 20 см), несиметричні. Плоди теж великі, довжиною до 3 см, соковиті, смачні, темно-фіолетового кольору. Рослини добре переносять сухість повітря і ґрунту. Особливих вимог до складу ґрунту не мають. Але в нашому кліматі шовковиці чорній холоднуватого, взимку може сильно обмерзати, тому для північних широт вона не підходить, навіть в південних потребує зимового укриття.

Шовковиця біла - найбільш поширений вид в нашому кліматі. Листки цієї рослини знизу не опушені, іноді з бородавками, форма слабкосердцевидна, досить цікава з декоративної точки зору. На одному дереві листки можуть бути різного розміру і конфігурації. Влітку вони пофарбовані в темно-зелене забарвлення, восени набувають гарне світло-жовте. Культивують в садах, парках, на вулицях, іноді може дичавіти. Дерева можуть вирости до 20 м, якщо умови не дуже хороші, можуть розвиватися як чагарники. Крона густа кулястої форми. Плоди можуть бути білого, кремового, рожевого або чорного кольору, солодкі. Тутовик любить сонячні місця, до ґрунтів не вибагливий, може рости в міських умовах, добре переносить обрізку. Це вид найбільш морозостійкий. Цвітіння припадає на кінець травня. Плодоношення - на кінець серпня.

Шовковиця червона походить з Північної Америки. Дерева досягають 10-15 м, мають шатровидну крону. Листки великі, довжиною до 12 см, на молодих пагонах лопатеві, зверху шорсткі, знизу опушені. Плоди кисло-солодкі, темно-червоного або майже чорного кольору, дуже схожі на ожину. Дозрівання починається в кінці липня. Шовковиця червона витривала, до ґрунтів не особливо вимоглива, може переносити невелику сухість ґрунту. Рослини цього виду дводомні, тому для плодоношення потрібні дві рослини. Хоча, можуть зустрічатися і однодомні представники.

Останніми роками селекціонери створили цікаві форми шовковиці з високим рівнем декоративності. Їх представниками є наступні форми. Декоративна форма: шовковиця біла плачуча (*M. alba* 'Pendula') – оригінальне дерево, що виростає до 5 м, зі спадаючими тонкими гілками. Сорт широко використовують в декоративному садівництві. Представники цього сорту є на штамбах різної висоти.

Шовковиця біла крупнолиста (*M. alba* 'Macrophylla') – сорт з цікавими великими (до 22 см) листками. Існує ще низка форм шовковиці з різними розмірами і формою листків, є варіанти з жовто-зеленим забарвленням листових пластинок, але такі рослини є досить примхливими, до того ж рідкісними.

Вітчизняні селекціонери створили сорти плодового напрямлення. Оскільки економічна ситуація країни не сприяє розвитку переробної галузі, то ця культура є призабутою для виробників. Проте її цілющі властивості і широке застосування в народному господарстві пізно чи рано просто заставляють повернутись до цієї культури як виробників, садівників так і переробників. Шовковиця приречена зайняти важливе місце в аграрному секторі нашої країни.

УДК 634.2:631.52

Толстолік Л. М., Шкіндер-Барміна А. М.

Мелітопольська дослідна станція садівництва імені М. Ф. Сидоренка ІС НААН
вул. Вакуленчука, 99, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72311, Україна
l.tolstolik@ukr.net

СОРТИ ВИШНІ ТА ЇЇ МІЖВИДОВИХ ГІБРИДІВ З ЧЕРЕШНЕЮ В СТРУКТУРІ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ СОРТІВ РОСЛИН, ПРИДАТНИХ ДО ПОШИРЕННЯ В УКРАЇНІ

Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні є офіційним документом, який містить зареєстровані сорти рослин, що надає право на їх поширення на території нашої держави і за її межами. Для документа такого рівня дуже важливою є логічна побудова і упорядкованість, яка дає змогу зручно ним користуватися.

У зв'язку з цим пропонуємо для обговорення пропозицію, що стосується розміщення у Держреєстрі сортів вишні та її гібридів з черешнею.

Наукова селекція при роботі з вишнею велася одночасно у двох напрямках: створення сортів вишні і вишне-черешневих гібридів, які були більш стійкими до кокомікозу і мали крупніші і смачніші плоди. До того, як з'явилися перші результати селекційної роботи, сорти, що вирощувалися, переважно відносилися до виду *Cerasus vulgaris* Mill., тобто вишні звичайної. За майже 100 років цілеспрямованої селекції сортимент значно змінився і розширився. Зараз у Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні 25 прищепних і один підщепний сорт у розділі «Вишня» і з 2014 року – два сорти у окремому розділі «Вишне-черешневі гібриди».

Якщо розглянути родоводи сортів з розділу «Вишня», то саме вишнями за походженням є лише три сорти – 'Змінщиця', 'Любительська' і 'Ерудтика'. Ще 9 сортів з цього розділу отримані від сортів вишні від вільного запилення, або від схрещування вишні з сіянцем невідомого

походження і можуть бути як вишнями, так і вишне-черешневими гібридами за генотипом. Це сорти 'Відродження', 'Згода', 'Нотка', 'Жадана', 'Спутниця', 'Солідарність', 'Воспомінаніє', 'Взгляд', 'Норд Стар'. Є також два сорти походження яких невідоме – 'Альфа' і 'Уйфегертої Фюртеш', отриманий від клону сорту 'Панді' ('Pandy'), щодо родоводу якого достовірна інформація відсутня.

Але є у цьому розділі ще 11 сортів, походження яких відоме достеменно. Це вишне-черешневі гібриди. При їх створенні були використані сорти черешні, або селекція починалося з вишне-черешневого гібрида. Це: 'Тріот мелітопольський', 'Ігрушка', 'Мелітопольська десертна' і її «донька» 'Ранній десерт', 'Ожиданіє', 'Примітна', 'Шалунья', 'Встреча', 'Альтруїстка' ('Славянка'), 'Ксенія' і 'Богуславка'. Серед цих сортів усі є гібридами вишні з черешнею, за винятком останнього, родовід якого бере свій початок від черешні сорту 'Дрогана жовта'.

Дуже добре, що з 2014 року у структурі Держреєстру з'явився новий розділ «Вишне-черешневі гібриди». Тому зараз є можливість упорядкувати сорти, згідно з їх походженням. Пропонуємо перенести згадані вище 10 сортів вишне-черешневих гібридів у відповідний розділ, де зараз знаходяться лише 'Чудо' ('Чудо-вишня') і 'Сіянець Туровцевої' та створити додатково розділ «Черешнево-вишневі гібриди», де розмістити сорт 'Богуславка'. Можливо також об'єднати у один розділ з синонімічною назвою «Дюки» усі міжвидові вишне-черешневі і черешнево-вишневі гібриди.

Для зручності користування, на нашу думку, було б доцільно розмістити ці розділи безпосередньо за розділом «Вишня». а не після сортів гібридних підщеп, де зараз розташований розділ «Вишне-черешневі гібриди», а підщепні сорти по культурі виділяти в окремий розділ чи підрозділ в межах розділу (і для інших культур також).

Упорядкування сортів вишні і її гібридів з черешнею за походженням, з яким пов'язані певні їх господарсько-біологічні особливості, допоможе користувачам Держреєстру краще орієнтуватися при виборі сортименту для конкретних потреб.

УДК 581.961:582.091/.097

Якубенко Б. Є.¹, Меженський В. М.^{1,2}, Якубенко Н. Б.²

¹Національний університет біоресурсів і природокористування України

²Український інститут експертизи сортів рослин

вул. Генерала Родимцева, д.15, м. Київ, 03041, Україна

НОМЕНКЛАТУРА ДЕРЕВНИХ РОСЛИН ФЛОРИ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

У цьому році виповнилося 150 років ботанічним номенклатурним правилам. Так, у 1867 р. затверджено перші номенклатурні правила (Candolle A. de. Lois de la nomenclature botanique).

У 1935 р. опубліковано компромісні Міжнародні правила ботанічної номенклатури (International Rules of Botanical Nomenclature – Cambridge Rules). У 1952 р. опубліковано Міжнародний кодекс ботанічної номенклатури (International Code of Botanical Nomenclature – Stockholm code). У 2011 р. прийнято Міжнародний кодекс номенклатури для водоростей, грибів та рослин (International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants – Melbourne Code). Новації Міжнародного кодексу номенклатури для водоростей, грибів та рослин полягають у тому, що дозволяється публікувати назви нових таксонів виключно в електронному вигляді, без паперових копій та оприлюднювати нові діагнози й описи, окрім латині, ще й англійською мовою.

Видова назва domestikованої яблуні – *Malus pumila* Mill., Gard. Dict. Ed. 8: Malus n. 3 (1768). Її синонімом є *M. domestica* (Suckow) Borkh., Theor. Prakt. Handb. Forstbot. 2: 1272 (1803). Родоначальним видом культурної яблуні є центральноазійська *M. sieversii* (Ledeb.) M. Roem. Дикі популяції яблуні Сіверса в Центральній Азії надзвичайно мінливі й серед них можна знайти форми, які нагадують головні групи культивованих яблунь Європи й усього світу. Під час просування *M. sieversii* до Європи уздовж Великого шовкового шляху відбувалася інтрогресивна гібридизація з *M. orientalis* Uglitz. та *M. sylvestris* (L.) Mill. Інтрогресія була настільки велика, що за мікросупутниковими маркерами *M. domestica* подібніша до *M. sylvestris*, аніж до *M. sieversii*. Більшість сортів культурної яблуні, але не всі, містять хлоропластний геном *M. sylvestris*.

Яблуня Сіверса Недзвецькієва є мутантною формою – *Malus sieversii* f. *niedzwetzkyana* (Dieck ex Koehne) Langenfelds (синоніми *M. niedzwetzkyana* Dieck ex Koehne; *M. pumila* var. *niedzwetzkyana* (Dieck ex Koehne) C.K.Schneid.), що вирізняється антоціановим забарвленням усіх органів. За її участі виникли яблуня пурпурова – *M. ×purpurea* (Barbier & Cie) Rehder) і яблуня слава – *M. ×gloriosa* Lemoine, які деякі вітчизняні розсадники розмножують під назвою «яблуня Недзвецького», та ще декілька декоративних нототаксонів багатовидового походження.

Молекулярні дослідження довели доцільність розглядати рід *Prunus* у широкому сенсі, тобто включаючи до нього роди *Prunus* s.str., *Armeniaca*, *Amygdalus*, *Cerasus* тощо. Таким чином *Prunus* s.l. складається з трьох підродів: *Cerasus*, *Padus* та *Prunus*, останній з яких поділено на чотири секції *Prunus*, *Armeniaca*, *Amygdalus*, *Persicae*. У зв'язку з цим наукові назви усіх видів роду *Prunus* s.str. складаються з родової назви "слива" та відповідного видового епітету. Деякі аборигенні види традиційно мають однослівну назву.

Prunus domestica L. – слива домашня

Prunus spinosa L. – слива колюча, або терен

Prunus cerasifera Ehrh. – слива вишненосна, або алича

Prunus salicina Lindl. – слива вербова

Prunus armeniaca L. – слива вірменська (абрикоса звичайна)

Prunus dulcis (Mill.) A. Webb – слива солодка (мигдаль звичайний)

Prunus tenella Batsch – слива ніжнювата (мигдаль низенький)

Prunus persica (L.) Batsch – слива перська (бросквина звичайна, персик звичайний)

Prunus avium (L.) L. – слива пташина, або черешня (вишня пташина)

Prunus cerasus L. – слива вишнева (вишня звичайна)

Prunus serrulata Lindl. – слива пильчаста (вишня пильчаста)

Prunus padus L. – слива черемхова, або черемха (черемха пташина)

Prunus triloba Lindl. – слива трилопатева (луїзеанія трилопатева, мигдаль трилопатевий)

Prunus mahaleb L. – слива магалєбська, або антипка (вишня магалєбська, черемховик магалєбський)

Prunus tomentosa Thunb. – слива повстяна (мікрочишня повстяна, вишня повстяна).

Те ж саме стосується родів *Ribes* s.l., *Vaccinium* s.l., *Rubus*, родовими назвами яких на українській мові є, відповідно, порічки, лохина і ожина.

Назви культурних рослин регулює Міжнародний кодекс номенклатури культурних рослин. Згадаємо, що Декандолом (Candolle, 1867) було запропоновано, щоб культурні рослини, сіянці, гібриди невідомого походження та сорти мали вигадані ("fantaisie") назви, що дібрані із сучасних мов і явно різняться від латинських назв видів і різновидностей. У 1953 р. вийшло Перше видання Міжнародного кодексу номенклатури культурних рослин, а у 2016 р. – Дев'яте видання Міжнародний кодексу номенклатури культурних рослин. Наведем приклади написання назв сортів згідно з номенклатурними кодексами:

– з 1867 р.: *Malus pumila* Ренет Сими́ренка (курсивне написання сортового епітету);

– з 1905 р.: *Malus pumila* Ренет Сими́ренка (написання сортового епітету прямим шрифтом);

– з 1935 р.: *Malus pumila* "Ренет Сими́ренка" (назву сорту поміщено в подвійні лапки);

– з 1952 р.: *Malus pumila* cv. Ренет Сими́ренка або *Malus pumila* 'Ренет Сими́ренка' (назві сорту передують скорочення cv. = культивар, або назву поміщено в одинарні лапки);

Нині ми застосовуємо положення Кодексу 2016 р., згідно з яким пишемо *Malus pumila* 'Ренет Сими́ренка' (назву сорту поміщено в одинарні лапки).

УДК 630.182(470.32)

Ярута О. Я.

Інститут садівництва НААН України

вул. Садова, 23, с. Новосілки, м. Київ, 03027, Україна

Helha_@ukr.net

БІОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЛІКАРСЬКОЇ РОСЛИНИ БЕЛАДОНИ ЗВИЧАЙНОЇ (*ATROPA BELLADONNA* L.), ПОШИРЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

Отруйні рослини привертали до себе увагу ще на світанку людської культури. Навколо них створювали повір'я, про деякі розповідали таємничі історії, їм приписували чудодійні властивості, яких вони зовсім не мали. До групи отруйних належить і беладона звичайна або лікарська (*Atropa belladonna*) – одна з найпопулярніших і найуживаніших у медицині лікарських рослин. Ця назва вперше з'явилася в Італії в XVI ст. Вона складається з італійських слів *bella* «гарна» і *donna* «жінка»; рослина справді оригінальна і по-своєму красива. Сік беладони жінки Стародавнього Риму закапували в очі, щоб вони ставали гарнішими – з великими зіницями і привабливим оксамитовим блиском. Очевидно, цим пояснюється функціонування в розмовній і літературній мові іншої назви цієї рослини – красавка.

Родове визначення *Atropa* дане рослині К. Ліннеєм. Воно запозичене з давньоримської легенди і пов'язане з грецьким словом *atropos* «жорстокий, неминучий, безповоротний» (від *a* – «не», «без» і *trepo* – «повертаю»). Останнє ставиться у зв'язок із сильною отруйністю рослини. Легенда розповідає, що три богині людської долі, які живуть в підземному царстві, розпоряджаються життям людини. Наймолодша з них, Клото - тримає пряжку, середня - Лахезіс, пряде нитку людського життя, а обов'язком найстаршої, безжалісної богині Атропи, є перерізування цієї нитки, що викликає неминучу смерть.

Цю рослину в народні називають по різному: скажена вишня, божевільна ягода, сонна вишня, чортова ягода, п'яний кущ. Назви свідчать про те, що людина добре знала біологічні властивості беладони як її плодів так і вегетативної маси і застосовувала їх в народній медицині.

Біологічна класифікація беладони звичайної наступна: домен: Еукаріоти (*Eukaryota*), царство: Зелені рослини (*Viridiplantae*), відділ: Вищі рослини (*Streptophyta*), надклас: Покритонасінні (*Magnoliophyta*), клас: Еудікоти, підклас: Айстериди, порядок: Пасльоноцвіті (*Solanales*), родина: Пасленові (*Solanaceae*), рід: Беладона (*Atropa*), вид: Беладона звичайна, Бінальна назва – *Atropa belladonna*

Беладона звичайна – це багаторічна трав'яниста рослина з дуже довгим і товстим багатоголовим кореневищем, від якого щорічно відростають численні прямі, сильно розгалужені стебла, заввишки 60-200 см, товсті, соковиті, вгорі вилоподібно розгалужені, залозисто-пухнаті. Листки короткочерешкові, яйцеподібні або яйцеподібно-еліптичні, загострені,

цілокраї, в нижній частині стебла почергові, на квітконосних пагонах — зближені попарно, один з них більший. Квітки одиничні, великі, пониклі, коричнево-фіолетового або червоно-бурого забарвлення, розміщені в пазухах листків. Плід — куляста глянсувато-чорна соковита ягода величиною з вишню. Квітує з червня по серпень.

Росте в Європі і Малій Азії на світлих галявинах, віддає перевагу вапнякам і ґрунту, багатому кальцієм. Трапляється в лісах Карпат, на Прикарпатті, в Криму. Вирощують на біосировину.

Беладона — смертельно отруйна рослина! Аматори не повинні ні збирати її, ні застосовувати! Усі частини рослини містять тропанові алкалоїди: атропін, гіосціамін, скополамін та інші. Максимальний вміст алкалоїдів виявлено в листках у фазі бутонізації і цвітіння рослини, в коренях — у кінці вегетаційного періоду. Окрім алкалоїдів, у листках виявлено глікозид метилескулін; і в листках і в коренях виявлено скополетин.

Для дітей особливо небезпечні її блискучі синювато-чорні ягоди, які в жодному випадку не можна їсти, тому що всього кілька ягід можуть бути смертельною дозою для них. Те, що дрозди, шпаки та інші птахи їдять "шалену вишню", зовсім не означає, що вона не отруйна для людини.

Фармакологічні властивості зумовлені головним чином алкалоїдом атропіном. Рослина виявляє протиспазматичну та болетамувальну дію, знижує секрецію слинних, шлункових і потових залоз, розширює зіниці очей, паралізує акомодацию, при спазмах бронхів зумовлює розширення їх, ослаблює перистальтику кишок, прискорює ритм серця. Атропін призначається як спазмолітик при бронхіальній астмі, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, пілороспазмі, хронічному гіперацидному гастриті, спазмах кишківника, при печінкових і ниркових коліках. Його застосовують при стенокардії, інфаркті міокарда. Препарати рекомендують при функціональних розладах вегетативної нервової системи, алергічних захворюваннях, безсонні, підвищеному збудженні, туберкульозі легень для зменшення виснажливого потіння, при геморої, для лікування хвороби Паркінсона і паркінсонізму різного походження.

Атропін використовують в очній практиці для лікування і діагностики. Як протиотруту його використовують при отруєнні морфіном, карбохоліном, мускарином, пілокарпіном, прозерином, фізостигміном та іншими речовинами, а також при отруєнні грибами. В народній медицині відвар коренів застосовували при подагрі, ревматизмі, невралгії, як зовнішній болетамувальний засіб.

Заготівля, переробка, зберігання і застосування потребують виконання застережних заходів.

На сьогодні беладона звичайна викликає все більший інтерес у виробників лікарських рослин. Вона є затребуваною як для вітчизняного ринку, так і на імпорт. Висока рентабельність вирощування цієї культури повинна сприяти її поширенню у сільськогосподарських посівах.

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
Український інститут експертизи сортів рослин

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**СУЧАСНИЙ СТАН ТА ГАРМОНІЗАЦІЯ НАЗВ
КУЛЬТУРНИХ РОСЛИН У СИСТЕМІ УРОВ**

МАТЕРІАЛИ

Міжнародної науково-практичної конференції

(13 жовтня 2017 р., м. Київ)

Матеріали публікуються в авторській редакції

Підписано до друку --.11.17.
Формат 64×90/16. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Гарнітура Cambria
Умов. друк. арк. __. Обл.-вид. арк. __.
Наклад --- прим. Зам. № _____

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д. Ю.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 603-000, 69-67-69.

Видавець ТОВ «Нілан-ЛТД»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 4299 від 11.04.2012 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 603-000, 69-67-69.
e-mail: info@tvoru.com.ua <http://www.tvoru.com.ua>